

S. BROERS

DE PATER SANGERSPRIJS 1995 VOOR HET LAND VAN HERLE

Op zaterdag 25 en zondag 26 november 1995 vond in de stad Maaseik de Zesde Inter-Limburgse Boekenbeurs plaats. Op deze jaarlijkse beurs waren, naast boekenantiquariaten, vele historische en heemkundige verenigingen en stichtingen aanwezig uit de beide Limburgen en de Kreis Heinsberg. Zij boden een keur aan Limburgensia te koop aan. Ook Het Land van Herle was met een verkoopstand aanwezig.

Veel belangrijker voor Het Land van Herle was echter dat op deze beurs ook de tweejaarlijkse Pater Sangersprijs werd uitgereikt aan de Stichting Historische Kring het Land van Herle. Deze prijs, die voor de tweede keer werd toegekend, is bedoeld als waardering voor een persoon of vereniging die zich niet-beroepsmatig bezighoudt met de aspecten van de regionale cultuur, en daar door publicaties, tentoonstellingen en publiekgerichte activiteiten blij van geeft. De prijs kan zowel als een bekroning, alsook als een stimulans worden toegekend.

De commissie die de Pater Sangersprijs toekende vond Het Land van Herle, met zijn reeds lange tijd uitgegeven en alom gerespecteerde tijdschrift, een geschikte kandidaat voor de prijs. De Pater Sangersprijs 1995 bestaat uit een fraaie oorkonde, en een door de heer Janssen uit Maastricht beschikbaar gesteld bedrag van f. 2.500,-.

In zijn dankwoord sprak de voorzitter van Het Land van Herle zijn grote dank uit voor deze hoge eer, en hij zei deze onderscheiding vooral te beschouwen als een eerbetoon aan al die mensen die

gedurende 50 jaar bijdragen aan het Land van Herle geleverd hebben, zowel als lid van de studiegroep, auteur, redactielid, en als lezer; maar bovenal aan de twee personen die jarenlang het gezicht van Het Land van Herle hebben bepaald, de heren Dr. L.E.M.A. Van Hommerich en Drs. F.L. Augustus.

Tekst toespraak bij de aanvaarding van de Pater Sangersprijs op zaterdag 25 november 1995

"Geachte heer Knoors, geachte vertegenwoordigers van de beide Limburgse provincies en de Kreis Heinsberg, schepens Janssens – als vertegenwoordiger van onze gastgeefster, de stad Maaseik – geachte vertegenwoordigers van historische kringen, verenigingen en stichtingen, geachte dames en heren;

Als nieuwbakken voorzitter van de Historische Kring het Land van Herle, wil ik u namens het bestuur, de redactie, de werkgroep en bovenal de lezers van ons blad Het Land van Herle van harte danken dat u deze Pater Sangersprijs 1995 aan de Historische Kring het Land van Herle heeft toegekend. Deze Pater Sangersprijs is een eerbetoon aan al die mensen die zich al 50 jaar voor het Land van Herle ingezet hebben. Die keten start met de eerste secretaris, de heer Van Hommerich, de toenmalige stadsarchivaris en museumdirecteur van Heerlen. Hij was tevens de voorman van een maandelijks op zijn werkkamer bijeenkomende studiekring. Naast hem stond de heer Jongen als voorzitter van de

stichting die op 4 april 1945 was opgericht. Deze studiekering bestond in oorsprong uit liefhebbers van de regionale geschiedenis van Heerlen en omstreken. Zeker, er waren leden die vanuit hun beroep met geschiedenis te maken hadden, maar ook 'vaste' bezoekers van het Stadsarchief, mensen die een pure, oprechte liefhebberij hadden in het omgaan met het verleden. Deze studiekering bestaat nog steeds in die gemengde samenstelling. Elke maand komt zij in het Heerlense Stadsarchief bijeen en wordt door een van de leden, of een externe spreker een onderwerp ter tafel gebracht, waarna een stevige discussie volgt.

Vele jaren bepaalde vooral de heer Van Hommerich het gezicht van het Land van Herle. Hij en de overige leden van de studiekering onderzochten, be-

schreven en documenteerden grote stukken recent en minder recent verleden in het sinds 1950 verschijnende Bulletin van de Historische Kring het Land van Herle, een naam die inmiddels iets handzamer is teruggebracht tot Het Land van Herle. Ruim 20 jaar geleden nam de heer Augustus het voorzitterschap van de stichting, werkgroep en redactie op zich. In oktober jongstleden heeft de heer Augustus het voorzitterschap van de redactie overgedragen aan de heer Braad, de stadsarchivaris van Heerlen; het voorzitterschap van stichting en werkgroep droeg hij over aan ondergetekende. Bij zijn terugtreden als voorzitter heeft het bestuur, de werkgroep en de redactie de heer Augustus bij acclamatie benoemd tot erevoorzitter. Vandaag beschouwen wij het toekennen van deze Pater Sangersprijs dan ook mede als een eerbetoon aan de heer Augustus en zijn vele werk voor de regionale en lokale geschiedschrijving van Oostelijk Zuid-Limburg.

Op 8 april van dit jaar heeft Het Land van Herle zijn 50-jarig bestaan gevierd. Dat gebeurde met een geslaagd congres waarvan de bijdragen onlangs in deel 3 van ons kwartaalblad verschenen zijn. In hun kritische, historiografisch gerichte bijdragen wezen twee sprekers, Dr. P.J.H. Ubachs en Drs. E. Ramakers, er vooral op dat er al veel aan de geschiedschrijving van de regio, die we gemakshalve maar Het Land van Herle noemen, gedaan is, maar ook dat een samenvattende visie op deze streek nog steeds ontbreekt. Er zijn talloze detailstudies, er zijn vele inzichten en meningen, en sommigen daarvan zijn dringend aan herziening toe. Aan die grote taak, het schrijven van een doorwrocht boek, een synthese, een 'stand van zaken' van de geschiedenis van het Land van Herle bestaat dan ook grote behoefte.

Zoals een lid van onze werkgroep het

onlangs verwoordde, het is niet erg als dat grote boek een aantal lacunes, onduidelijkheden en onzuiverheden bevat, het grote belang ervan is dat er een samenvattend werk ligt, dat fouten signaleert en verouderde opvattingen blootlegt en onjuiste standpunten ontzenuwt. Tevens zal zo'n boek vooral werken als stimulans voor nieuw onderzoek, terwijl het veel eenvoudiger zal zijn voor nieuwe onderzoekers allerlei bronnen en publicaties te vinden via deze grote publikatie en deze kritischer te beschouwen.

Het probleem dat wij hierboven aangestipt hebben is niet uniek voor de regio waarmee Het Land van Herle zich bezighoudt. Ook in andere streken kampt men met dit probleem. Maar al te vaak wordt er door goedbedoelende amateur-historici detailonderzoek gedaan naar zaken die iemand anders reeds heeft uitgeplozen, of wordt een oud verhaal opnieuw verteld, zonder dat men dit in de gaten heeft. Ook 'echte' historici treft echter schuld, het is niet voor niets een veelgehoorde klacht dat Nederlandse historici veel te weinig en dan ook nog vaak voor vakbroeders schrijven, en daarbij zeer kritisch en detaillistisch te werk gaan. Historici, en helaas moet ook ondergetekende dit zich aanrekenen, schrijven veel te weinig voor de geïnteresseerde leek.

Het is de taak van lokale en regionale historische organisaties de belangstelling voor de geschiedenis als verleden, maar ook als wetenschap te wekken en te versterken. Daarbij moet echter voorkomen worden dat het historische beeld verspintert tot alleen stads-, streek-, dorp-, wijk-, verenigings- of familieverledens. Juist in regio's is veel gemeenschappelijks te vinden, en die gemeenschappe-

lijkheden binden ons allen des te sterker in deze Euregio tesamen. Juist om dat gemeenschappelijke te vinden is het nodig een synthese te gaan maken van hetgeen de laatste decennia op historisch gebied ontdekt is over de regio Oostelijk-Zuid Limburg. Binnen Het Land van Herle is hierover al volop discussie. Alle betrokkenen willen meewerken om te komen tot een synthese van de geschiedenis van het Land van Herle, alleen is de weg daar naartoe nog niet geheel duidelijk. Wel is zeker dat dit boek veel werk met zich zal meebrengen voor alle betrokkenen. Dat staat het plezier dat zij allen in de beoefening van de geschiedenis vinden echter niet in de weg.

Dames en heren, met deze korte schets van het verleden, het heden en de toekomst van het Land van Herle, denk ik te mogen zeggen dat de Pater Sangersprijs 1995 die wij hier in ontvangst mogen nemen, voor een deel kunnen beschouwen als een bekroning van hetgeen het Land van Herle in 50 jaar gepresteerd heeft onder met name de heren Van Hommerich en Augustus. Maar zeker ook als een stimulans, zodat Het Land van Herle met vernieuwd elan over een aantal jaren een fors boekwerk over de geschiedenis van Heerlen en de oostelijke Mijnstreek kan tonen. Wij danken de heer Janssen, de Inter-Limburgse Boekenbeurs, de commissie die ons uitkoos, en de stad Maaseik voor deze entourage.

Wij zullen ons best doen de Pater Sangersprijs die ons vandaag is toegekend ook in de toekomst waardig te zijn. Namens bestuur, redactie en werkgroep van het Land van Herle dank ik U voor uw aandacht."

R. BRAAD

DE BIOSCOPEN VAN HEERLEN - CENTRUM

De geschiedenis van de bioscoop is boeiend en veelzijdig. De cinema was al in het verleden zeer afhankelijk van de smaak en de acceptatiegraad van het grote publiek. Bij monde van de overheid, en vooral ook de geestelijkheid, werden veel kritische kanttekeningen geplaatst bij het aan het begin van deze eeuw nog nieuwe fenomeen, dat volgens hen al gauw afzakte naar de 'pornografie'. Het bloot wat men toen in die films te zien kreeg, brengt tegenwoordig niemand meer aan het blozen, maar toch... "Het bioscoopgevaar" en "De duivelse film" zijn voorbeelden van krantekoppen die een waarschuwend en belerend effect moesten hebben. Ook in oostelijk Zuid-Limburg deed het nieuwe fenomeen al spoedig zijn intrede. In de snel groeiende Mijnstreek zagen exploitanten hun kans schoon voor de vestiging van bioscopen. De mijnwerkers waren wel in voor een verzetje op zijn tijd.

Honderd jaar bioscoop en film

In de tweede helft van de negentiende eeuw ontstond na de uitvinding van de celluloidfilm al gauw de 'Kinematografie'. Het bewegende beeld was een nieuw fenomeen dat het grote publiek nieuwsgierig maakte. Op tal van plaatsen verscheen op kermissen "Edisons kinematografische voorstelling". Voortbouwend op de kinematograaf van Edison ontwikkelden de gebroeders Lumière de echte film. Zij vertoonden deze voor het eerst aan het publiek in Parijs op 28 december 1895, in het Sous-sol de

Grand-Café aan de Boulevard du Capucines. De première behelsde twee films. De eerste ging over het uitgaan van de Lumière-fabrieken te Clermond-Ferrand en de tweede over het aankomen, stoppen en weer vertrekken van een trein aan het station van La Ciotat.¹

De gebroeders Lumière (Pathé Frères) wisten al gauw hun eerste camera's en projectoren te verkopen. Vooral kermis-exploitanten zagen brood in de nieuwe uitvinding. De nieuwe uitvinding kon men dan ook voor het eerst in reizende bioscopen bewonderen. Beroemde mannen als Riozzi, Albert Frères, Slieker en in onze regio ook de Van Bergens, die later de Royal-bioscoop in Heerlen zouden bouwen, trokken door het land met steeds nieuwe filmbeelden.

In Nederland vond de eerste echte bioscoopvoorstelling plaats in Amsterdam, en wel op 12 maart 1896 in de Kalverstraat 220, door Camille Cerf uit Brussel. Hij toonde daar de eerder genoemde films van Lumière.² De eerste permanente bioscopen ontstonden in de grote steden. Tivoli in Rotterdam, opgericht in 1903, staat als oudste bioscoop van Nederland te boek. In 1913 waren er over de gehele wereld reeds zo'n 60.000 bioscopen. De opmars van de permanente bioscopen in de Nederlandse gemeenten hield nagenoeg gelijke tred met de aansluitingen van huizen aan het zich uitbreidende elektriciteitsnet.³

In de jaren twintig werden er steeds grotere en mooiere bioscopen gebouwd. Vanaf de jaren dertig, de crisistijd, was de belangstelling voor bioscoopbouw

echter minder. Wel werd sindsdien het grote publiek geconfronteerd met een nieuwe ontwikkeling: de geluidsfilm. Door gebruik van de Loetafoon, een soort platenspeler, werden films sinds 1927 van geluid voorzien. Later kwam daar de geluidsband voor in de plaats. In Heerlen was de première van de geluidsfilm op 29 maart 1930, met de film 'The singing fool'.⁴

Kort na de Tweede Wereldoorlog kenden de bioscopen een ongekende bloei. In Nederland was het jaar 1946 met 88 miljoen bioscoopbezoeken een topjaar voor de bioscoop-exploitanten. In de jaren vijftig en zestig werden de bioscoophouders echter geconfronteerd met de opkomst van de televisie en een veranderend uitgaanspatroon. Waren er in 1960 landelijk nog 60 miljoen bioscoopbezoeken, in 1970 was dit gedaald tot 24 miljoen. In de Mijnstreek halveerde het bioscoopbezoek tussen 1960 en 1965.⁵

Algemene maatregelen om het bioscoopbezoek te stimuleren hadden nauwelijks succes. In onze regio trachtte men het bioscoopbezoek tegemoet te komen door jaarlijks terugkerende Filmweken in de Royal en de Rivoli, georganiseerd door de Stichting Heerlense Filmkring, of door lezingen van filmcritici als B. Bertina te organiseren.⁶ Nieuwe technieken zoals de Cinemascope-film (breedband-film) en later ook Dolby-stereo moesten het bioscoopbezoek veraangename. De bioscoophouders bleven echter geconfronteerd met teruglopende inkomsten. De overheid verlichtte hun pijn door de vermakelijheidsbelasting voor bioscoopvoorstellingen een aantal keren te verlagen. Toen het nóg niet beter ging, werd hier en daar een greep gedaan naar de seksfilms. In de jaren zeventig en tachtig bleef men zoeken naar alternatieven. Er kwamen betere theaters met meer comfort, nieuw meubilair, betere geluids-

Nieuw ! Nieuw ! Nieuw !

GRAND THÉÂTRE EDISON.

Levende Photographiën weergegeven door de Kinematograaf, in natuurlijke grootte.

Voor het eerst in Nederland.

en voor slechts vier dagen hier te HEERLEN,

Donderdag, Vrijdag, Zaterdag en Zondag.

Standplaats op de VEEMARKT.

Elken avond om half 8 uur begin der voorstellingen en elk uur een nieuwe voorstelling.

Entrée: 1e rang 30 ct., 2e rang 18 cent.

Komt allen zien U zult verbaasd staan over hetgeen U ziet.

Limburger Koerier, 26 mei 1897.

techniek, maar ook een groter aanbod aan betere films. De meerzalen-bioscoop deed zijn intrede en vrij recent ook de Mega-bioscoop.⁷ En het ziet er naar uit dat het publiek de charme van de bioscoop heeft herontdekt, want de afgelopen jaren stijgt het bioscoopbezoek weer en zijn de exploitanten voor het eerst sinds lange tijd uit de rode cijfers.⁸

De eerste bioscoopvoorstellingen in Heerlen

De oostelijke Mijnstreek maakte al vroeg kennis met de reizende bioscoop. Het Grand Théâtre Edison van Christiaan Slieker was aanwezig op de zomerkermis van 1897.⁹ Ook Alber's reizende bioscoop moet tussen 1899 en 1910 regelmatig de regio hebben aangedaan, in ieder geval in Heerlen op een terrein tegenover het station op 12, 13 en 14 april 1903. Vertoond werden toen de speelfilm 'Ali Baba' en journaalfilms als de 'Inhuldiging van koningin Wilhelmina' en de 'Rampen op Martinique'.¹⁰ Laurentino van Bergen uit Roermond exploiteerde zijn bioscoop op de kermis in het Limburgse land tussen 1903 en 1907. Daarnaast vonden in allerlei zalen bioscopische voorstellingen plaats, zoals in

de zaal van Jos. Snackers in Heerlerheide op 13 november 1910.¹¹

De eerste zalen waar geregeld bioscoopvoorstellingen gegeven werden, was de zaal van de wed. E. Dirix aan de Stationsstraat 12, later gevolgd door voorstellingen in de zaal van Van Mechelen (hotel De Gouden Leeuw) aan het Wilhelminaplein. Hier werden door Jos. Franck, aanvankelijk iedere zondag tijdens de winter van 1910-1911, cinematografische voorstellingen gegeven.¹² Een jaar later vinden we in de krant een bericht dat in de zaal van hotel Du Nord van J. Pommé, voorheen de zaal van wed. Dirix, gedurende de winter door een gezelschap cinematografische voorstellingen gegeven zouden worden.¹³ Blijkens een advertentie had deze voorlopig aldaar gehuisveste bioscoop de naam "Theater Lebender Bilder". Uit een brief uit 1956 van Willy Rach, producent in Berlijn, blijkt dat het hier weer ging om Jos. Franck, die door hem was uitgezonden om deze voorstellingen te geven. Hij geeft in die brief aan de eerste Heerlense bioscoop gevestigd te hebben, maar dit is niet correct. Met de exploitatie van een vaste bioscoop begon hij eerst in 1912.¹⁴

Van Eerste Heerlensche Bioscoop tot H5

Al eerder zagen een aantal Heerlenaren hun kans schoon om, nu Heerlen in deze jaren van een electriciteitsnet was voorzien, in het pas geopende patronaat aan de Nobelstraat een bioscoop te gaan exploiteren. Ze bestelden bij de fa. Liesegang in Düsseldorf een toestel volgens het 'nieuwe systeem' en bij Pathé Frères te Parijs hun eerste films. Sinds 11 november 1911 (de Heerlense nazomerkermis) werden in deze 'Elektrische Bioscoop Heerlen' eerst onregelmatig, later geregeld, voorstellingen gegeven.

In de tweede advertentie in de krant werd de naam 'Eerste Heerlensche Bioscoop' gebruikt. Uit een kasboek en enkele ingezonden brieven in de krant is af te leiden dat de bioscoop moet zijn ontstaan op initiatief van enkele katholieke ingezetenen, waarschijnlijk met goedvinden van de rooms-katholieke geestelijkheid. De programma's werden met strooibiljetten aangekondigd, zodat niet meer is na te gaan welke films er in de begintijd zijn vertoond. Uit de enkele advertenties en berichten in de krant zijn onder meer de volgende films bekend: 'De schipbreuk van de Titanic' (17 tot 19 november 1912), 'De Passie' (7 tot 13 maart 1913), 'Heerlen en omstreken en der grote processie', opnamen van de bezoekers aan de vijftiende Katholieke kerk (18 mei 1913).

Het ging de Heerlenaren met deze bioscoop voor de wind. Op 11 augustus 1913 opende de inmiddels NV geworden 'Eerste Heerlensche Bioscoop' met de film 'Quo Vadis' een nieuwe modern ingerichte bioscoopzaal met vijfhonderd zitplaatsen aan de Saroleastraat. In 1914 noemde directeur A. Weijerhorst de bioscoop 'Cinema Royal'. In 1919 werden de gebroeders J. en P. Martens de nieuwe exploitanten. In 1920 werd de naam van de bioscoop voor de vierde maal en dit keer definitief gewijzigd in 'Hollandia'. De gebroeders Martens bleven tot 1929 de eerste zaal exploiteren. Eind jaren twintig bleek dat de zaal niet meer aan

**Standplaats tegenover Station
HEERLEN.**
ALBER'S
Sprekende Bioscope.
Geheel nieuwe uitvinding!
Voor de eerste maal alhier.

Limburger Koerier, 11 april 1903.

In Nijmegen werd in 1912 nog deze bioscoopauto in dienst genomen, waarmee op verschillende plaatsen voorstellingen konden worden gegeven. De tijd van de reisbioscopen was echter voorbij; de toekomst was aan de vaste bioscopen (Uit: geschiedenis van de Nederlandse film en bioscoop tot 1940, Weesp 1986).

de strengere eisen van brandveiligheid voldeed en de zaal blijkbaar ook te klein was geworden. Naast de bestaande zaal werd door eigenaar Antoon Weijerhorst, naar ontwerp van architect Wielders uit Sittard, een geheel nieuw theater met zevenhonderd zitplaatsen gebouwd. Men stopte met de exploitatie van de oude bioscoop, de gebroeders Martens kregen per 1 oktober 1929 ontslag.

De exploitatie van het nieuwe Hollandia werd overgedragen aan Ferdinand Vijgen. Deze bioscoop opende op 13 december 1929. Twee jaar later kwam de exploitatie en de eigendom in handen van koopman J.H.E. Vincken van de Oranje Nassastraat. Na de verhuur van de bioscoop in 1935 aan de gebroeders Hirschberg vond er onder leiding van

architect Stoks in 1937 een uitbreiding plaats tot elfhonderd zitplaatsen en werd er gemoderniseerd. Er kwamen airconditioning en een nieuwe geluidsprojector van Philips in. De verbouwing ging echter niet zonder ongelukken. Op 7 december 1937 stortte een betonnen balk naar beneden, waardoor een dode en vijf zwaargewonden te betreuren vielen. Ondanks het ongeval kon de gemoderniseerde bioscoop toch op 14 januari 1938 worden heropend.

In 1937 hadden de gebroeders Hirschberg ook de oude, tot 1929 gebruikte zaal, laten opknappen. Bij de opening werd deze bioscoop 'Filmac' genoemd. Aan het begin van de Tweede Wereldoorlog werd hij gesloten. Per 1 november 1955 werd Hirschberg ook

**OPENING NIEUWE
CINEMA,
Union
Lichtspiele,**

**Saroleastraat, tegenover het
Kantongerecht, HEERLEN.**

Beginnende **ZONDAG, 17 November om 4 uur.**
 „ **MAANDAG, 18** „ „ **2** „
 „ **DINSDAG, 19** „ „ **2** „

**Doorlopend program met verschillende
nieuwe Dramas
en Humoristische Films.**

**Aanbevolend en tot druk bezoek uitnoodigend
DE DIRECTIE.**

Nieuwe Limburger Koerier, 16 november 1912.

eigenaar van de door hem geëxploiteerde Heerlense bioscopen. Het duurde tot 1957 voordat in het voormalige Filmac weer films werden vertoond. Plannen voor een verbouwing door architect Peutz in 1946, hadden geen doorgang gevonden. De bioscoop kwam na een verbouwing onder leiding van architect A. Groot als bioscoop 'Gloria' in exploitatie. De zaal kreeg 360 zitplaatsen en een ringleiding, en opende als vijfde bioscoop van Heerlen-centrum op 12 september 1957 zijn poorten met de films 'Die Familie Von Trapp' en 'De roode ballon'. In verband met de aanleg van de Promenade werden beide bioscopen onteigend en gesloopt. In Gloria was de laatste filmvoorstelling op tweede paasdag (3 april) 1961. Hollandia sloot al eerder op 4 februari 1960 met de film 'En

eeuwig zingen de bossen'.

In de plannen voor de Promenade was echter ook rekening gehouden met de bouw van een negenhonderd zitplaatsen tellende nieuwe bioscoop. Het nieuwe 'Hollandia' kon al op 5 mei 1961 door oud-burgemeester Van Grunsven worden geopend. De bioscoop werd in 1965 aangekocht door Schunck. Hirschberg had een huurcontract voor de exploitatie van de bioscoop. Die exploitatie werd samen met die van de Hoensbroekse Luxor-Bioscoop in december 1972 overgedaan aan Bio-Invest B.V. De laatste film in Hollandia draaide op 15 februari 1973. Volgens de krant ging de bioscoop dicht voor verbouwing. Bij het maken van de verbouwingsplannen bleek dat Bio-Invest echter meer heil zag in de bouw van een geheel nieuwe meerzalenbioscoop. Het zou de eerste bioscoop van West-Europa moeten worden met zeven bioscoopzalen. Door tegenstand van de Nederlandse Bioscoop Bond werden dat er uiteindelijk vijf. De onderlinge ligging van de zalen met respectievelijk vierhonderdvijftig, tweehonderdvijftig, tweehonderd en twee maal honderd zitplaatsen was zo dat vanuit twee cabines het geheel kon worden bediend. De opening vond plaats op 2 juli 1975 door burgemeester Gijzels. De exploitatie werd uitgegeven in handen van de Nieuwe Verenigde Theaters B.V. te Maastricht.¹⁵

Van Heerleener Lichtspiel Theater tot Scala

Op 23 juni 1912 opende Willy Rach in de zaal van hotel De Gouden Leeuw van H.L. van Mechelen aan het Wilhelminaplein het 'Lichtspiel Theater', nadat hij daarvoor al enkele winters door Jos. Franck uit Aken voorstellingen had laten geven gedurende de winterperiode. De belangstelling voor de opening was

groot, en de zaal bleek al gauw te klein. Vanaf 10 augustus 1912 week hij daarom uit naar de grotere zaal van Hotel Du Nord aan de Stationsstraat. De bioscoop had bij de geestelijkheid en de burgerij een slechte naam. De meest verdachte films draaiden in deze bioscoop. Herhaaldelijk was de bioscoop in het nieuws met berichten over "schandelijke" films als 'Die schwarze Katze', 'Abscheu vor der Sünde', 'Die schöne Juanita' en dergelijke. Veel tegenslag ondervond de bioscoop in oktober 1913 toen bleek dat er voor publiek boven de 16 jaar een illegale maar overigens ongekorte kopie van de film 'Die letzten Tage von Pompeji' werd vertoond. De film werd in beslag genomen en de bioscoop was een aantal weken dicht. Net toen de exploitatie weer ter hand was genomen, brak de Eerste Wereldoorlog uit. Het theater moest sluiten; deze sluiting stond waarschijnlijk in verband met de Duitse nationaliteit van de exploitanten. Een in de krant aangekondigde heropening op

24 september 1914 is, voor zover na te gaan, mislukt.

Schiffers, inmiddels eigenaar van de zaal geworden, nam aan het einde van de Eerste Wereldoorlog de exploitatie van de bioscoop, onder de naam 'Flora' weer ter hand. Op 26 oktober 1918 verscheen de eerste advertentie in de krant. Nadat de zaal in 1920 werd vernieuwd met vijfhonderd klapstoelen met leuning, ventilatie en een vergroot projectiedoek van 3,75 x 4,50 meter. De exploitatie werd, hoogstwaarschijnlijk in 1923, overgedaan aan de gebroeders Martens. In dat jaar kreeg de bioscoop een andere naam: 'Universal'. In 1935 werd de bioscoop overgedaan aan de gebroeders Hirschberg, die vanwege hun joodse afkomst uit Duitsland naar Nederland waren uitgeweken. Zij waren de grondleggers van een twaalfstal bioscopen in Breslau. Ze verloren in 1933 al hun Duitse bezittingen. In Nederland kochten zij vóór de Tweede Wereldoorlog exploitatierechten van bioscopen op in

Vanaf 1912 was er in de Stationsstraat al een bioscoop gevestigd. Eerst onder de naam 'Lichtspiel Theater', vervolgens 'Flora' en 'Universal'. In 1935 kwam de 'Scala', vooral bekend als 'knokfilm'-bioscoop. Eind 1974 ging de bioscoop dicht en werden de stoelen vervangen door gokautomaten (SAH, fotocollectie nr. 6034; opname ca. 1950).

Den Haag, Heerlen, Hoensbroek en Helmond. De exploitatie van Universal werd echter bij het uitbreken van de oorlog uitgegeven aan de gebroeders Van Bergen. De bioscoop werd wit geschilderd en verbouwd, kreeg vierhonderd zitplaatsen en werd omgedoopt in 'Scala'. De heropening vond plaats op 26 oktober 1940. Scala was vooral bekend als 'knokfilm'-bioscoop. Toen tijdens de magere bioscoopjaren (de jaren 1965-1980) de exploitatie in 1973 was overgedaan aan het bioscoopbedrijf Tuschinsky uit Amsterdam bleek Scala geen lang leven meer beschoren. Op 27 december 1974 werd er de laatste film, 'De stalen arm' vertoond. Bij de op de sluiting volgende verbouwing werden de bioscoopstoelen vervangen door gokautomaten.¹⁶

Union

De derde bioscoop die in de binnenstad werd geopend was 'Union'. J. Schiffers had in de Saroleastraat een nieuwe zaal bij zijn café laten bouwen. Wat nu Xenos is, was vanaf 17 november 1912 bioscoop. Om aan de nieuwe bioscoopverordening te voldoen moest de bioscoop al in 1918 worden verbouwd. Schiffers vertoonde vanaf 1919 uitsluitend nog een 'wit' programma met films afkomstig uit de filmverhuur van B&S. De B&S-films waren een beter alternatief voor de films die van de filmaatschappij 'Hollandia' afkomstig waren. Bovendien hadden de B&S-films de instemming van de bisschoppen: "Zonder geacht te worden het bioscoopbezoek aan te moedigen, verklaren wij gaarne, om door het vervaardigen en verspreiden van uitsluitend goede films, de slechte of minder goede te verdringen, goedkeuren en aanbevelen". De al eerder genoemde Gebr. Martens kochten de exploitatie van Union in 1925. Dezen zetten de exploitatie stop om een stuk concurrentie voor

hun andere bioscopen weg te nemen. In 1932 werd er pro forma een aanvraag gedaan om opnieuw te beginnen, dit om het volledig vervallen van de exploitatierechten te voorkomen. Toen Hirschberg de exploitatie van de bioscoop in 1935 kocht, werd de naam veranderd in 'City'. Onduidelijk is of er in de periode 1925-1936 films zijn vertoond. Mogelijk werd het exploitatierecht overgedaan aan de gebroeders Van Bergen, die eind jaren dertig plannen maakten voor de Royal-bioscoop.¹⁷

Schouwburgbioscoop, Passage-Theater

Nadat voor de in 1919, volgens ontwerp van Pauw en Hardeveld gebouwde schouwburg een nieuwe exploitatieopzet was ontwikkeld, begon de schouwburg aan de Klompstraat in 1930 met haar activiteiten. Geheel binnen dit concept pastte blijkbaar het gebruik van de zaal als bioscoop. De exploitatie zou worden overgedaan aan de pas bij Hollandia ontslagen J. Martens. Toen de plannen voor de schouwburgbioscoop

PASSAGE THEATER
Wijers' Passage • HEERLEN • Telefoon 16331
PREMIÈRE NEDERLAND
Een opzienbarende, zeer realistische
film over het leven van een
liefdes-hongerige vrouw.
Een film waarover Heerlen
zeer lang zal spreken.

Limburgs Dagblad, 9 januari 1969.

bekend werden, ging de directeur van de andere Heerlense bioscopen, Ferdinand Vijgen, op het besluit van de Heerlense gemeenteraad om de schouwburg een geldlening te verstrekken en de burgemeester tot voorzitter van het

De laatste bioscoop 'Hollandia' werd in 1965 aangekocht door Schunk en verhuurd aan het bioscoopconcern Hirschberg. De laatste film in 'Hollandia' draaide op 15 februari 1973 (SAH, fotocollectie nr. 5720. Opname uit 1968).

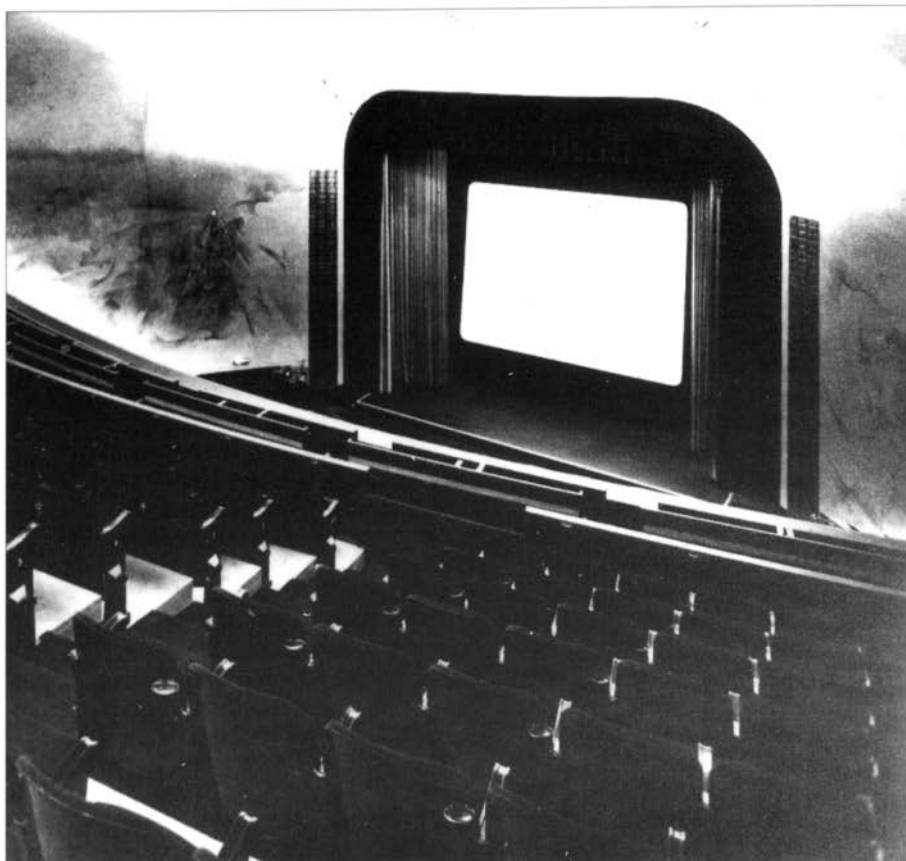
stichtingsbestuur te kiezen, in beroep bij Gedeputeerde Staten en de Kroon. Hij vond dat er sprake was van oneerlijke concurrentie. Het beroep werd echter als niet gemotiveerd van de hand gewezen. Vijgen schakelde daarop de Nederlandse Bioscoop-Bond in, die de schouwburg boycotte bij het ter beschikking krijgen van films. Burgemeester Van Grunsven, die ook aandeelhouder was van die bioscoopbond, dreigt dan al de Heerlense bioscopen te sluiten, waardoor eind maart 1930 de boycot werd opgeheven. Niets stond het exploiteren van een bioscoop in de schouwburg meer in de weg. Nadat de Western Electric-geluidsprojectoren waren geïnstalleerd, vond de opening plaats op 17 oktober 1930.

In 1935 werd ook de exploitatie van deze bioscoop aan de gebroeders Hirschberg overgedragen. Nadat de schouwburg zijn nieuwe onderkomen aan het Burgemeester Van Grunsvenplein had

betrokken, komen al in 1963 de eerste meldingen van sluiting. De bioscoop aan de Klompstraat sloot echter eerst begin 1967. Kort daarna werd de exploitatievergunning overgeschreven op het Passage-Theater. Burgemeester Gijzels opende dit 378 zetels tellende, 32ste theater van het Hirschberg-concern. Directeur Dirk Capel zette in met de Zweedse film 'Mijn Prinses'. De bedoeling was om er vooral avant-garde films te tonen. Al spoedig werd de bioscoop van duozitjes voorzien en werden er vrijwel alleen seksfilms getoond. In 1984 sloot de bioscoop.¹⁸

Royal, Rivoli, Maxim

De uit Roermond afkomstige familie Van Bergen vond men al eerder op de kermis met een reizende bioscoop en later vooral met de stoomcarroussel. In 1932 begon de familie met de exploitatie van een bioscoop in Roermond. Later volgde

De filmzaal van de 'Royal' in vroeger tijden (SAH, fotocollectie nr. 10689; datum opname onbekend).

Cinema Palace in Hoensbroek. Voor Heerlen ontstonden al spoedig plannen om tegenover het station een moderne bioscoop te plaatsen. De architecten Peutz uit Heerlen en Bongaerts uit Roermond kregen in 1937 de opdracht voor het ontwerp. De ongeveer duizend zitplaatsen tellende bioscoop moest er snel komen. Na de eerste spade op 8 september 1937 had aannemer Tummers slechts twintig weken nodig voordat de eerste voorstelling gegeven kon worden. Die vond plaats op 29 januari 1938 met de film 'Moederlied'. Aan het einde van

de Tweede Wereldoorlog was de bioscoop op het nippertje aan verwoesting (brand) door de wegtrekkende Duitsers ontkomen.¹⁹

In 1950 werd Max van Bergen alleen verantwoordelijk voor de Heerlense bioscopen. Deze speelt waar mogelijk steeds in op de nieuwe technische ontwikkelingen voor de bioscopen. Zo krijgt de Royal al in 1957 grootbeeld-TV op een scherm van 2,00 bij 1,65 meter. Ook wordt er in 1961 een TODD-AO projector geplaatst om ook dit nieuwe filmtypet te kunnen laten zien. Royal was ook de

eerste Heerlense bioscoop waar het publiek het geluid van de films in Dolby-stereo kon genieten. Nog net voor de moeilijke bioscoopjaren van circa 1965-1980 verrees naast de Royal, naar ontwerp van architect Peutz, de zesde Heerlense bioscoop. Deze bioscoop met 384 stoelen werd op 27 november 1958 geopend met de film 'Als een verre glimlach'. Met moeite heeft eigenaar Van Bergen zich door de voor de bioscoop moeilijke jaren zeventig heen geworsteld. De exploitatie van de bioscopen werd achtereenvolgens uitgegeven aan Tuschinski (1973) en de Bioscoop Exploitatie Maatschappij (1974; alleen nog Royal en Rivoli). De laatstgenoemde maatschappij ging in 1984 failliet. Eigenaar Lou van Bergen dacht even dat dat het einde was van deze twee Heerlense bioscopen. Hij investeerde in een nieuwe entree en er werden achthondervijftig nieuwe stoelen geplaatst. Daarna ging de bioscoop op 20 september 1984 weer open. Twee jaar later werd recht gedaan aan het idee van een meezalenbioscoop door uitbreiding met de

110 stoelen tellende bioscoopzaal Maxim. Daar draaide in februari 1986 de eerste film.²⁰

Filmhuis

In 1969 werd de aanzet gegeven voor de cinéclub Inpoet in de Klompstraat, het eerste Limburgse filmhuis. De filmhuizen werden in die tijd in het leven geroepen voor het vertonen van 'alternatieve' films, die de bioscopen uit commercieel oogpunt meestal niet vertoonden. De films die er worden vertoond zijn meestal 16mm-kopieën. Het filmhuis kreeg voor het eerst een officieel onderkomen aan de Akerstraat in Heerlen. Dat werd op 22 november 1986 door wethouder Savelsbergh geopend. Het filmhuis verhuisde van daar naar de Nor en vond onlangs onderdak in de kleine zaal van de Heerlense Stadsschouwburg. In deze fraaie accommodatie is de publieke belangstelling boven verwachting goed en bewijst het filmhuis 'De Spiegel' het bestaansrecht van een alternatief filmcircuit in Heerlen.²¹

Noten:

1. L. Willink, Een halve eeuw film, Den Haag 1952.
2. A. Briels, De intocht van de levende fotografie in Amsterdam, z.pl. 1971, p. 16.
3. SAH, Nieuwe Limburger Koerier (NLK), 6 december 1913.
4. Limburgsch Dagblad, 29 maart 1930 en 19 april 1930 (recensie).
5. Limburgs Dagblad, 25 juli 1967, "Bioscoopbezoek daalt".
6. SAH, Persberichtencollectie, Rubriek 16, Film, map Stichting Filmkring Heerlen e.o.; Archief van de Gemeente Heerlen, 1919-1981, notulen college Burgemeester en wethouders d.d. 8 mei 1956 en dossier 5292.
7. Alle landelijke gegevens tot hertoe uit: Spiegel historiael 20, (1985) 11, themanummer '90 jaar film'. Geschiedenis van de Nederlandse film en bioscoop tot 1940; onder redactie van Karel

- Dibbets en Frank van der Maden, Weesp 1986.
- A.H. Briels, Komst en plaats van de levende fotografie op de kermis, Assen 1973. De cinematograph, in: Bijdragen en mededelingen voor de geschiedenis der Nederlanden (1983)2, p. 68-70.
8. Limburgs Dagblad, 2 april 1988, "Bioscoopbezoek weer in de lift".
9. Limburger Koerier, 26 mei 1897.
10. Limburger Koerier, 11 april 1903 (advertentie) en Nieuwe Limburger Koerier, 11 april 1903 (artikel).
11. Nieuwe Limburger Koerier, 10 november 1910.
12. SAH, Archief van de Gemeente Heerlen, brief d.d. 17 oktober 1910, uitgegaan stuk nr. 4306 en notulen college burgemeester en wethouders d.d. 14 oktober 1910. Nieuwe Limburger Koerier 13 en 15 oktober 1910, 24 november 1910, 1 april 1911 en 6 mei 1911.

13. Nieuwe Limburger Koerier, 17, 19 en 21 oktober 1911. Volgens Nieuwe Limburger Koerier 1 april 1911 en 6 mei 1911 werd de zaal openbaar verkocht op 22 april 1911 en op 6 mei 1911 geopend. J. Pommé was daarvoor 'Oberkellner' in hotel Cloot. Alle tot nu toe genoemde persberichten zijn te vinden in SAH, Persberichtencollectie, Rubriek 16, Film, Bioscopen, mappen 'Film algemeen' en 'Bioscopen algemeen'.
14. SAH, Documentatie Heerlen e.o., Rubr. 16, map 'Bioscopen'.
15. Alle bovenstaande gegevens zijn verzameld in SAH, Persberichtencollectie, Rubriek 16, Bioscopen, mappen 'Eerste Heerlense Bioscoop', 'Cinema Royal', 'Hollandia', 'Filmac', 'Gloria' en 'H5'. Verder: 50 jaar; jubileumgids uitgebracht door de propaganda-afdeling van het Hirschberg-concern (Heerlen 1968). SAH, Archieven van het Dekanaat Heerlen, de St. Pancratiusparochie te Heerlen en gedeponeerde archieven, inv.nr. 521. Archief van de gemeente Heerlen, 1919-1981, dossiers bioscoopvergunningen, volgnrs. 746, 5100, 5641, 10135; hinderwetvergunning nr. 484 (1920). Voorts: Archief Kamer van Koophandel te Heerlen, handelsregister dossiernr. 1407, 5608, 8592 en 28.283.
16. SAH, Persberichtencollectie, Rubr. 16, Bioscopen, map 'Heerlener Lichtspiel Theater', 'Flora', 'Universal', 'Scala'. In de krantelegger Nieuwe Limburger Koerier 1914 en 1915 komen geen advertenties van het Heerlener Lichtspiel Theater meer voor. SAH, archief gemeente Heerlen 1815-1918, notulen B. en W., d.d. 14 oktober 1910. SAH, Archief gemeente Heerlen 1919-1981, bouwvergunning J. Schifffers, verbouw bioscoopzaal 1920 en Gebroeders Van Bergen 1940; hinderwetvergunningen nrs. 483 en 517; bioscoopvergunningen, volgnrs. 786, 10134. Archief Kamer van Koophandel te Heerlen, handelsregister, dossier 1881.
17. SAH, Persberichtencollectie, Rubr. 16, Bioscopen, map 'Union', 'City-bioscoop'. SAH, Archief gemeente Heerlen 1815-1918, Notulen B en W, 29 maart 1913, Drankwetvergunning voor J. Schifffers; Gemeenteverslag 1912 (vermelding bouwvergunning J. Schifffers, bouwen zaal aan de Saroleastraat). SAH, Archief gemeente Heerlen 1919-1981: Hinderwetvergunningen nrs. 476 en 517 en Bioscoopvergunning, volgnr. 785.
18. SAH, Persberichtencollectie, Rubr. 16, Bioscopen, mappen 'Schouwburgbioscoop' en 'Pasagetheater'. SAH, Archief gemeente Heerlen, 1919-1981, volgnr. 5634, bioscoopvergunning; Notulen gemeenteraad Heerlen, 27 december 1917 (blz. 590, 603); volgnrs. 744 en 1061, onder andere over het geschil met Vijgen en de Bioscoopbond. Archief Kamer van Koophandel te Heerlen, handelsregisterdossier 8592 'Passage-Theater'.
19. P.J.H. Baghus, De slag om de Roerdriehoek. Assen 1981, 44.
20. Het Royal-theater te Heerlen, in: Mijnennummer 1938, Heerlen 1938, 62-63. Over de Gebr. Van Bergen in het bijzonder: De Nieuwe Limburger 4 april 1964. SAH, Persberichtencollectie, Rubr. 16, Bioscopen, mappen 'Royal', 'Rivoli', 'Maxim' en 'Rivoli Filmfestival, 1966'. SAH, Archief Gemeente Heerlen, 1815-1918, notulen B. en W., 19 oktober 1910, een van de besluiten voor standplaats van de stoomcarroussel op de kernis voor Van Bergen; Archief Gemeente Heerlen, 1919-1981, Bouvergunning voor gebr. Van Bergen, 1937 (Royal) en N.V. Zuid-Nederlandse Theaters- en Bioscopen Exploitatie te Heerlen, 1957, 1958 (Rivoli). Archief Kamer van Koophandel te Heerlen, handelsregister, dossier nrs. 6212, 26.708, 30.528.
21. SAH, Persberichtencollectie, Rubr. 16, Bioscopen, map 'Filmhuis De Spiegel', 'Filmhuizen'.

W.A.J. MUNIER

PIERRE GEERTS, PASTOOR VAN SCHIN OP GEUL (1778-1805), EN HET CONCORDAAT VAN NAPOLEON *

Het zal wellicht verbazing wekken in dit tijdschrift een artikel aan te treffen over een pastoor van Schin op Geul. Dat fraaie Zuid-Limburgse dorp heeft immers nooit deel uitgemaakt van het Land van Herle. De voornaamste reden is het feit dat een van de bekendste pastoors van de Pancratiuskerk in Heerlen, Dionysius Penners (1792-1803), er ook pastoor geweest is en wel als opvolger van genoemde pastoor Geerts. Geerts werd eind 1805 door de toenmalige bisschop van Luik, Jean-Evangéliste Zaepffel (1802-1808), afgezet wegens zijn opstelling tegenover het in 1802 door Napoleon met paus Pius VII gesloten Concordaat. Het pastoraat van Penners heeft van het begin af aan in het teken gestaan van het trieste lot van zijn voorganger. Hij moest in Schin op Geul opboksen tegen een groot deel van de parochianen, die hem als een indringer beschouwden. Daar kwamen de perikelen bij van een vooral geestelijk verminderde gezondheidstoestand. Als gevolg daarvan zag Penners zich nog in het voorjaar van 1807 genoodzaakt zijn werkzaamheden in Schin op Geul te beëindigen. Hij keerde terug naar Heerlen, waar hij als ambteloos priester tot in 1836 voortleefde. Hij stierf er op 28 juni van dat jaar.

De gang van zaken tijdens dit pastoraat van pastoor Penners in Schin op Geul worden, ter afsluiting van een eerder gepubliceerde artikelenreeks over deze bekende priester, in de volgende

In deze en de volgende twee afleveringen van het Land van Herle volgen drie bijdragen van W.A.J. Munier, emeritus-hoogleraar Kerkgeschiedenis aan het UTP te Heerlen.

Zij handelen over het tumultueuze einde van de carrières van twee Zuid-Limburgse geestelijken, te weten pastoor Pierre Geerts en de bekende Heerlense pastoor Dionysius Penners. Bij wijze van uitzondering maken wij hierin een uitstapje naar het Mergelland, en wel de parochie Schin op Geul.

afleveringen behandeld.¹ Dat was echter naar mijn overtuiging niet mogelijk zonder een bijdrage over de laatste jaren van het langdurig pastoraat van Pierre Geerts. Zoals zal blijken was deze pastoor niet bij machte vrede te nemen met de door het Concordaat van 1802 zo ingrijpend gewijzigde structuren van de kerk van zijn dagen. Zijn onvermogen, om die te verwerken maakte voor hem een einde aan een tot dan toe vruchtbaar verlopen pastoraat. Ook hij zou zijn afzetting nog vele jaren overleven. Hij overleed op zeer hoge leeftijd op 17 oktober 1842 in de Heek bij Hulsberg.

Het Concordaat van 1802: nieuwe verhoudingen tussen kerk en staat

De bijzondere betekenis van dit Concordaat is in een vloed van literatuur in alle toonaarden uiteengezet. Naar deze literatuur kan gevoeglijk verwezen wor-

den.² Hier kan volstaan worden met de weergave van enkele grondlijnen.

Onderhandelingen namens Napoleon, toen nog aangeduid als 'eerste consul', en paus Pius VII werden door hun gevolmachtigden, eerst in Italië, later in Parijs, gevoerd om een eind te maken aan de vijandelijkheden, die bijna vanaf de beginjaren van de Franse Revolutie de verhoudingen tussen kerk en staat hadden overheerst. Zij leidden tot de ondertekening van een Concordaat op 15 juli 1801, dat op Pasen 1802 plechtig in de Notre Dame te Parijs werd afgekondigd. Vandaar dat het stevast werd aangeduid als de wet van, in de Franse revolutionaire tijdrekening, 18 Germinal an 10 (8 april 1802).³

Deze overeenkomst bezegelde voor de eerstvolgende jaren de vrede tussen beide partijen. De kerk had daarvoor zware offers moeten brengen. Deze betroffen onder meer de demissie van alle bisschoppen zonder enig onderscheid, ook het ontslag van diegenen, die omwille van hun trouw aan de kerk

zwaar te lijden hadden gehad. Na de heromschrijving van de bisdommen over heel het grondgebied van de Franse Republiek, waarbij volgens de wensen van de staat het aantal drastisch moest worden

beperkt, zouden dan nieuwe bisschoppen benoemd moeten worden. De benoeming van deze bisschoppen zou feitelijk zo goed als geheel door de machthebbers van het ogenblik moeten geschieden. Deze voorschriften waren ook van kracht binnen de door de Franse Republiek ingelijfde territoria. Dat gold dan de zogeheten 'départements réunis a la patrie', gelegen in de veroverde Zuidelijke Nederlanden en de gebieden tussen Maas en Rijn. Het huidige Belgisch Limburg en het grootste deel van

de gelijknamige Nederlandse provincie vormden samen het departement van de Nedermaas met als hoofdstad Maas-tricht, terwijl de rest van de Nederlandse provincie Limburg deel uitmaakte van het departement van de Roer, waarvan Aken de hoofdstad was. Het departement van de Nedermaas en het departement van de Ourthe, de huidige provincie Luik, gingen nu het grondgebied vormen van het nieuwe bisdom Luik.⁴ Het departement van de Roer en dat van Rijn en Moezel werden verenigd tot grondgebied van het bisdom Aken.⁵ Zowel het aartsbisdom Keulen als het bisdom Roermond werden opgeofferd aan deze constructie. Het bisdom Luik kreeg de door de Franse machthebbers gewenste omschrijving, die sterk afweek van die van het oude bisdom. Het bisdom Aken was een geheel nieuwe constructie.⁶ Het bisdom Luik kreeg zijn eerste bisschop in de persoon van Jean Evangéliste Zaepffel (1802-1808).⁷ Voor het bisdom Aken werd Marc-Antoine Berdolet (1802-1809) als eerste bisschop benoemd.⁸ Eerstgenoemde zal ons hier verder bezighouden, omdat Schin op Geul onder zijn jurisdictie viel.

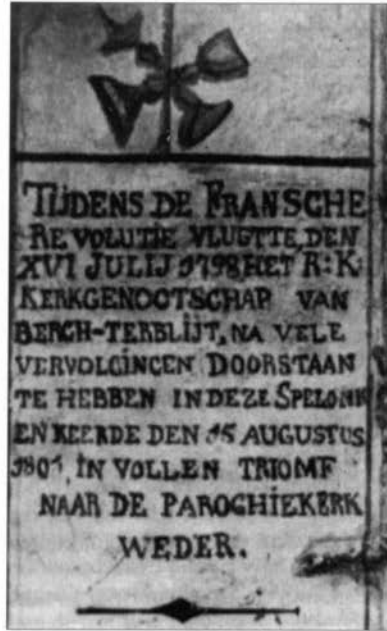
Zaepffel was afkomstig uit de Elzas en daarmee volkomen vreemd aan het bisdom dat hem werd toevertrouwd.⁹ Voor de reorganisatie van het parochie-wezen was hij aangewezen op de hulp van mensen die met de eigenheden van het land vertrouwd waren en de priesters kenden. Hij stelde daarom enkele geestelijken aan tot bisschoppelijk commissaris en maakte dankbaar gebruik van hun diensten. Voor het deel van het bisdom dat ons hier bezighoudt, was dat Pascal-Louis Del-Ruelle, pastoor van de Sint-Martinuskerk in Wijk/Maastricht (1735-1807).¹⁰ Uit hun briefwisseling, die voor een belangrijk deel bewaard is gebleven, valt op te maken met welk een minutieuze zorgvuldigheid deze bis-

**nieuwe
bisschoppen
worden
benoemd**

schop de belangrijke opgave in samenwerking met zijn commissaris heeft aan-
gepakt.¹¹

Financiële aderlating

Tot de materiële basis voor de nieuwe constructie behoorden op de eerste plaats de kerkgebouwen, die krachtens een besluit van de eerste consul al in de loop van 1799 en 1800 aan de eredienst waren teruggegeven. Het aantal daaraan verbonden zielzorgplaatsen moest echter aanzienlijk worden verminderd. Dat was doodgewoon een economische noodzaak. Al de vroegere bezittingen van de kerken waren in de jaren van de harde confrontatie tussen kerk en republiek onteigend en voor een belangrijk deel als nationaal bezit te gelde gemaakt.¹² Tot teleurstelling van velen ging de verkoop van deze nationale goederen na de afsluiting van het Concordaat gewoon door.¹³ Deze onteigening ten koste van de kerk en haar bedienaren en instituten was door het Concordaat, en dus door de paus in hoogsteigen persoon, gesanctioneerd. De republiek was geenszins van plan aan de geestelijken, die hun ambt in de nieuwe verhoudingen moesten gaan vervullen, een nieuwe materiële basis te verschaffen. Dat gebeurde krachtens het Concordaat en de door Napoleon eigenmachtig daaraan toegevoegde Organieke Artikelen slechts mondjesmaat. Alleen de functionerende pastoors kregen een jaarsalaris toegekend. Die kwaliteit werd echter uitsluitend toegekend aan de curés primaires of kantonpriesters, die de zielzorg uitoefenden op de hoofdplaats van de kantons, de zogenaamde justices de paix.¹⁴ Zij kregen een jaarsalaris, dat schommelde tussen de 1000 en 1500 francs, al naargelang de belangrijkheid van de door hen bediende plaatsen.¹⁵ De overige pastoors, de voortaan 'desservanten' gehe-

Opschrift in de van 1798 tot 1802 als onderaardse kapel gebruikte mergelgrot te Berg en Terblijt. Dergelijke vluchtkerkjes dienden als onderkomen voor de rooms-katholieke geestelijken en gelovigen tijdens de onderdrukking van de Kerk door de Franse overheid.

ten priesters, die de verantwoordelijkheid droegen voor de tot 'succursalen' (bij- of hulpparochies) ombenoemde parochies, kregen van staatswege geen enkele tegemoetkoming. Het werd aan de burgerlijke gemeenten overgelaten de nodige voorzieningen te treffen voor hun functioneren en in hun levensonderhoud te voorzien.

De praktijk zou uitwijzen dat talrijke gemeenten zich met een beroep op hun gebrekkige middelen aan deze verplichtingen gingen onttrekken. De betrekkelijke voordelen van deze regeling bleven bovendien beperkt tot de eigenlijke titularissen en strekten zich dus niet uit tot hun kapelaans en andere helpers in de

zielzorg, en evenmin tot de emeriti (gepensioneerden). Eerst in 1804 werd een begin gemaakt met een wat betere regeling. In mei van dat jaar kende Napoleon van staatswege een salaris van 500 francs toe aan de desservanten, maar in december werd dit beperkt tot een

Jean Evangeliste Zaepffel, de concordataire bisschop van Luik.

maximum van 24.000 over het hele grondgebied.¹⁶ In het departement van de Nedermaas werd dit bedrag toegewezen aan 170 desservanten. De resterende 58 van het ogenblik bleven aangewezen op de gemeenten.¹⁷ Dat betekende armoede troef. In de toenmalige omstandigheden was ook 500 francs een zeer karig salaris, waarvan men nauwelijks kon rondkomen.

De overige priesters – en dat waren er velen – moesten maar zien hoe ze aan hun trekken kwamen. Zij waren aangewezen op de geringe bereidheid van de gemeenten voor hen te zorgen, of afhankelijk van de goedgeefsheid van de gelovigen, die ook al niet stonden te dringen. Eerst geleidelijk aan zou er enige verbetering komen in deze vormen van sala-

riëring. Maar al te dikwijls was dit dan nog slechts een verbetering op papier, want de staat was volgens een bij bisschop Zaepffel regelmatig terugkerende kwalificatie een 'mauvais payeur'.¹⁸ Het gevolg was dat veel geestelijken in armoede leefden.

Dit waren de door het Concordaat geschapen toestanden, waaraan ook het bisdom Luik, en in het bijzonder de in het kanton Gulpen gelegen succursale Schin op Geul, onderworpen was. Met de benoeming van de kantonpriesters in het departement van de Nedermaas was bisschop Zaepffel nog in de loop van 1802 gereed. Voor Gulpen werd Hendrik Lambert Crous, die daar al vanaf 1772 werkzaam was, als zodanig aangesteld.¹⁹ Hij werd samen met zijn collegae op 6 november van dat jaar in Maastricht beëdigd. De door het Concordaat voorgeschreven formule hield in dat de priester adhaesie en trouw betuigde aan de door die overeenkomst geschapen toestanden en de belichaming daarvan in de persoon van de bisschop.²⁰

De reorganisatie van het parochiewezen in het bisdom Luik kreeg enkele maanden later zijn beslag. Het zogeheeten 'plan d'organisation' voor het departement van de Nedermaas kreeg op 9 april 1803 de officiële goedkeuring.²¹ Het bevat de naam Petrus of Pierre Geerts als desservant van Schin op Geul. Vanaf die datum ondertekende hij met vermelding van 'desservant van Schin op Geul', soms met de toevoeging 'en van Strucht'. Zijn succursale omvatte deze twee burgerlijke gemeenten. Het wordt tijd dat we wat nader met hem kennis maken.

Pierre Geerts, desservant van Schin op Geul

Evenals zijn collega Crous, kantonpriester van Gulpen, had hij bij zijn aanstelling tot desservant een lang pastoraat in

Schin op Geul achter zich. Hij was er in 1778 tot pastoor benoemd door Philippe Crepin, proost van Meerssen, bij wie het zogenaamde personaat over deze parochie berustte.²² Aan enkele daarover bewaard gebleven stukken valt te ontlenen dat hij theologie had gestudeerd aan de universiteit van Leuven en daar de graad van baccalaureus formatus had behaald. De voordracht voor zijn benoeming kwam ook vanwege die universiteit op 12 januari van dat jaar. De benoeming volgde op 16 januari, gesanctioneerd door de toenmalige bisschop van Roermond, Philippus Damianus van Hoensbroek.²³ Hij beschikte daarmee over een goed gedoteerde parochie, waarvan echter de baten verdeeld moesten worden over verschillende belanghebbenden.²⁴

Staatkundig ressorteerde de parochie onder de Oostenrijkse partage van het Land van Valkenburg, en daarmee onder het aartsbischoppelijk hof te Brussel. Daarin kwam verandering in 1785, toen krachtens het Tractaat van Fontainebleau de Oostenrijkse regering enkele gebiedsdelen in de Landen van Overmaze uitwisselde tegen andere, die onder de soevereiniteit van de Staten-Generaal in Den Haag stonden.²⁵ Schin op Geul ging bij die gelegenheid over naar de Staatse Partage. Het bleef hiertoe niet beperkt.²⁶ Bij het Verdrag van Den Haag (16 mei 1795) werden enkele door de republikeinse legers in 1794 gemaakte veroveringen ingelijfd bij de Franse Republiek. Pastoor Geerts oordeelde daar niet gunstig over blijkens de aantekening, die hij onder de rubriek: "Mutationes regiminis saecularis" ("Veranderingen in het wereldlijk bestuur") neerschreef in het door hem aangelegde doopregister: "1794 22 7bris fatalis haec dies, Galli hanc parochiam occupaverunt ac suae reipublicae adjecerunt anno sequenti 1795".²⁷

Hij had toen juist enkele bewogen

jaren achter de rug. Praktisch vanaf het begin van zijn pastoraat had hij in de clinch gelegen met de proosdij Meerssen over de aard van de verplichtingen, die op deze voornaamste tiendheffer binnen zijn parochie rustten met betrekking tot het onderhoud van de kerk en de nabijgelegen pastorie. Geerts had zijn zinnen gezet op een grondige restauratie van het kerkgebouw, dat hij in volkomen verwaarloosde toestand aantrof, en ijverde zelfs voor een royale uitbreiding, omdat de kerk te klein was om de hele bevolking te omvatten. Ook de uitgewoonde pastorie wenste hij door een nieuwe behuizing vervangen te zien.²⁸ Na langsepende conflicten en verschillende processen was er dan eindelijk een akkoord gekomen. In 1790 kon een nieuwe pastorie in steen worden opgetrokken, terwijl de kerk een grondige onderhoudsbeurt kreeg en uitgebreid werd met de aanbouw van een nieuw travee van schip en zijbeuken en een geheel nieuwe koorruimte in de jaren 1794 en 1795.²⁹ Hij beschikte nog over de middelen om voor de verfraaiing van het interieur en de aanschaf van enkele kostbaarheden te kunnen zorgen. In al die jaren had hij zich een ijverig zielzorger getoond. Hij werd dan ook door zijn parochianen zeer gewaardeerd.

De maatregelen van het Franse bewind, waarmee hij na de inlijving te maken kreeg, waren voor hem een ware beproeving. De Franse overheid wenste bijna van het begin af de dienstdoende geestelijken te binden met een onder ede afgelegde belofte van trouw aan de republikeinse beginselen. De daarvoor voorgeschreven formule wisselde enkele malen van vorm.³⁰ De meest scherpe formule kwam in zwang na de staatsgreep van de zogenaamde fructidoriërs. Bij wet van 19

maatregelen van het Franse bewind

fructidor an 5 (5 september 1797) werd van de geestelijken een eed van haat tegen het koningschap en trouw aan de republiek en haar grondwet geëist. Op het niet nakomen van deze verplichting stonden zware straffen voor de priesters en voor hun gelovigen de sluiting van de kerkgebouwen.

Over de hele uitgestrektheid van de republiek barstte een heftige polemiek los over het al of niet geoorloofd zijn van deze eed.³¹

een formule van haat

Vooraf de formule van haat tegen het koningschap ging daarbij het meest omstreden object vormen. Ook in het departement van de Nedermaas kwamen scherpe tegenstellingen tussen voor- en

tegenstanders. Het is hier niet de plaats deze polemiek nader te beschrijven.³² Volstaan kan worden met de mededeling dat veel priesters weigerden de eed af te leggen.³³ Ook pastoor Geerts behoorde tot de weigeraars. We vinden zijn naam op een lijst van niet minder dan 950 geestelijken, die op 14 brumaire an 6 (4 november 1798) tot deportatie werden veroordeeld.³⁴ Ook de namen van kapelaan Maximiliaan Hendrik Joseph de la Croix en die van verschillende collegae uit de omgeving van Schin op Geul komen er op voor. De pastoor en de kapelaan wisten zich aan deze straf te onttrekken door onder te duiken. Van de kapelaan kennen we de schuilplaats. Die was gelegen in de grotten van Valkenburg, waar zelfs een kapel werd ingericht om voort te kunnen gaan met religieuze bijeenkomsten.³⁵ De schuilplaats van Geerts is niet bekend. Uit de parochieregisters van Schin op Geul valt echter op te maken dat de bediening van de sacramenten kon worden voortgezet, uiteraard met de nodige beperkingen, in alle clandestiniteit. De kerk was immers als sanctie op de eedsweigering van pas-

toor Geerts aan de eredienst onttrokken.³⁶

Hoelang deze clandestiene eredienst heeft voortgeduurd valt niet meer op te maken. We vinden daarover geen enkele aantekening in de parochieregisters. Wij kunnen ervan uitgaan dat de kerken officieel weer in 1799 voor de eredienst beschikbaar werden gesteld, maar de tenuitvoerlegging van deze maatregel verliep niet overal even vlot. De voorwaarde voor het herstel van de eredienst was nog steeds een belofte van trouw aan de republikeinse beginselen door de kerkelijke bedienaren. Velen van hen bleven aarzelen, ook al was de vorm, waarin dit moest gebeuren, verzacht. Gold dit ook voor pastoor Geerts? We weten het niet. Wel dragen de parochieregisters tot in 1802 de sporen van voortdurende onregelmatigheden. De laatste aantekening omtrent een huwelijk, dat daarbij de voorgeschreven drie roepen niet waren verricht, dateert van 26 april 1802.

In deze omstandigheden betekende het Concordaat van Napoleon ook voor pastoor Geerts en de zijnen een welkome verbetering ten goede. Het was immers de paus zelf die er zijn goedkeuring aan gehecht had. We kunnen ervan uitgaan, dat de door het Concordaat ook voor de desservanten voorgeschreven betuiging van trouw door Pierre Geerts is afgelegd. Een parochiekroniek meldt daarover dat van de geestelijken nu een belofte werd gevraagd "die zij zonder gewetensbezwaar konden doen", en vervolgt dan: "De pastoors werden opgeroepen te Gulpen, om daar voor het hoofdaltaar der kerk met de hand op het evangelieboek dien eed af te leggen, wat dan ook gebeurde".³⁷ Beschikte de samensteller van deze kroniek nog over een stuk waarin pastoor Geerts met zijn eigen woorden deze gebeurtenis heeft weergegeven? Ik heb er jammer genoeg geen bewijs voor kunnen vinden. Het

vermoeden lijkt in ieder geval alleszins gerechtvaardigd dat Pierre Geerts bij die gelegenheid de voorgeschreven formule heeft gebruikt.³⁸

Slechts enkele dagen na de officiële benoemingen van de geestelijken liet prefect Pierre Loysel te Maastricht een circulaire uitgaan naar de gemeenteraden met het verzoek opgave te doen van de toestand van de kerkgebouwen en pastorieën.³⁹ Ook de gemeenteraden van Schin op Geul en Strucht ontvingen dit schrijven van 23 germinal an 11 (13 april 1803). Het antwoord kwam gereed op 10 prairial (30 mei), als verslag van een gezamenlijke bijeenkomst van deze raden.⁴⁰ Het draagt daarom de handtekening van beide burgemeesters, Jean Quax van Schin op Geul en Pierre Steijns van Strucht, en die van in totaal zestien raadsleden. Het bevatte alleen maar positieve gegevens. Het kerkgebouw bevond zich "en fort parfait état", dank zij een restauratie in het recente verleden, die een voor de helft nieuw gebouw teweeg had gebracht. De succursale beschikte ook over een in goed materiaal opgetrokken pastorie met een als "magnifique" gekwalificeerde uitrusting. Een en ander was grotendeels uit eigen middelen tot stand gebracht. Nieuwe voorzieningen waren dus niet nodig, maar de heren hadden er het volste vertrouwen in dat de financiën opnieuw ter beschikking zouden komen, wanneer ze nodig zouden zijn voor herstel en onderhoud. De bevolking had zich zo voorbeeldig gedragen, dat dit vertrouwen gerechtvaardigd leek.

Desservant Geerts in conflict met zijn mensen

Het was natuurlijk de vraag of Pierre Geerts zich met dit gunstige oordeel kon verenigen. Hij kon vanzelfsprekend helemaal tevreden zijn over de resultaten

van zijn eigen vasthoudendheid. De bouw van de nieuwe pastorie en de ingrijpende verbouwingen van de kerk hadden echter plaats gehad op een tijdstip, waarop zijn parochie nog de beschikking had over verzekerde inkomsten. Die waren inmiddels allemaal verdwenen en hij kon uit eigen ervaring weten dat zelfs zijn levensonderhoud een probleem geworden was. Het in Parijs gesloten Concordaat zou, voorzover hem bekend, de succursalen en hun bedienaren van alle hun traditioneel ter beschikking staande middelen beroofd hebben.

Dat kon toch niet waar zijn, was niet alleen zijn overtuiging, maar ook die van zijn collegae die in dezelfde omstandigheden verkeerden. De desservanten uit de regio, te weten die van Eijs, Margraten, Mechelen, Schin op Geul en Wijlre hadden de koppen al in het begin van 1803 bij elkaar gestoken om overleg te plegen. Uit hun beraad kwam een gezamenlijk schrijven voort dat uitging naar kardinaal Giovanni Battista Caprara, die als kardinaal-legaat in Parijs opereerde, om hem opheldering te vragen over de door het Concordaat gecreëerde toestanden.⁴¹ Toen een antwoord uitbleef ging er een tweede schrijven naar hem uit van de meest gedrevene onder hen, Lambert Gilissen van Margraten.⁴² In mei kwam dan eindelijk een antwoord.⁴³ Ik heb het niet kunnen achterhalen, maar het zal ongetwijfeld bedoeld zijn geweest om onduidelijkheden op te lossen.

De vraag blijft of het voldoende duidelijk is geweest. Uit de correspondentie van bisschop Zaepffel met zijn trouwe paladijn in Maastricht wordt op tal van plaatsen duidelijk dat de problemen voortduurden. Wat moeten die heren toch, zo was de reactie van de regerings-

de
desservanten
uit
de regio

getrouwe bisschop. Zij hebben onder het protestantse bewind van de Staten-Generaal van alles voor lief moeten nemen en daarover geen klachten geuit. Nu onder dit bewind blijven zij maar zeuren en het de mensen moeilijk maken.

Ook in Schin op Geul was dat het geval. Daar liepen de moeilijkheden zo hoog op dat een reeks klachten uitging naar Parijs, naar een andere paladijn van het concordataire regiem, Jean-Etienne Portalis, directeur voor de zaken betreffende de eredienst.⁴⁴ Zij noopten deze er toe per brief van 8 maart 1804 deze klachten door te geven aan de bisschop en een dag later aan de prefect.⁴⁵ De bisschop ontving de aanwijzing de desservant tot de orde te roepen en de gang van zaken bij te stellen in nauwe samenwerking met de prefect van het departement.

De bisschop was de eerste die reageerde met een brief aan de delinquent zelf.⁴⁶ De brief trachtte het onaanvaardbare van de door hem gevolgde gedragslijn duidelijk te maken en liet doorschemeren dat een ander in zijn plaats zou worden aangesteld wanneer hij daarin zou volharden. In zijn antwoord van 18 maart zette Geerts in alle rust zijn zaken op een rij.⁴⁷ Hij kon er niet wakker van liggen dat er kennelijk mensen waren in Schin op Geul die hem kwijt wilden. De

**een
verkeerde
voorstelling
van zaken**

klachten die over hem bij Portalis waren ingediend, berustten echter op een volkomen verkeerde voorstelling van zaken. Zijn antwoord op het verwijt dat hij zijn gelovigen zou hebben lastig gevallen over het betalen van de tienden en hen zelfs sacramenten zou hebben geweigerd, was pure nonsens. Hij had in de afgelopen zes tot zeven jaar met geen woord gerept van die tienden. Kwaad-

willende elementen hadden mogelijkerwijs enkele preken, die hij aan diefstal en andere ongerechtigheden had gewijd, in die zin verstaan. Ook dat hij gepreekt zou hebben tegen degenen, die zich genationaliseerde kerkelijke bezittingen hadden toegeëigend, berustte op geen enkel fundament. Hij had er al zijn preken op nageslagen en er niet de geringste zinspeling op die mensen in gevonden. De bisschop zelf kon toch weten, dat hij hem over dit soort aangelegenheden had geraadpleegd. Hij kon hem nu de verzekering geven, dat hij zich altijd strikt aan de toen gekregen aanwijzingen had gehouden, die zijn bisschop hem ongetwijfeld in overeenstemming met het afgesloten Concordaat had gegeven. Na deze diepe buiging aan het adres van zijn chef ging hij tot de tegenaanval over. Men had hem man en paard moeten noemen. Dan had hij kunnen weten wat hem te doen stond.

Over de derde aanklacht kon hij kort zijn. Hij kon zo een reçu overleggen waarmee kwam vast te staan dat hij de betreffende stukken onder dagtekening van 11 januari 1804 had ingeleverd. Hij verzweeg wijselijk dat hij daartoe eerst was overgegaan nadat een proces, dat een jaar eerder tegen hem was aangespannen, hem daartoe had gedwongen.⁴⁸ Hij eindigde zijn brief met de lakonieke opmerking dat de bisschop hem dan maar moest vervangen, wanneer hij dat zo nodig vond.

De prefect in actie

De prefect in Maastricht had inmiddels de zaak anders aangepakt. Hij richtte zich op 15 maart tot de twee burgemeesters om van hen nadere bijzonderheden over de klachten te krijgen. Deze slaagden er in een dossier bij elkaar te brengen waarin man en paard genoemd werden. Burgemeester Quax had op 3 ger-

minal (24 maart) een schrijven doen uitgaan om deze lieden tot het afleggen van nadere verklaringen op te roepen. Ik laat de tekst hiervan in het oorspronkelijke, pittoreske Nederlands volgen: "Den meijer der gemeente Schin op de Geul

deze briefjes een stukje geschiedenis van de succursale Schin op Geul. Zij verschaffen bijzonderheden over het optreden van Geerts, althans in de zienswijze van deze mensen. Zij komen er allemaal goed en wel op neer dat hun de sacra-

Assignaten, papiergeld, uitgegeven sedert 1789, met als dekking de door de Franse staat genationaliseerde kerkelijke bezittingen.

aen den borger Joannes Huntjens. De wiël het mij gelast is van meijn overheden kom ik u vragen de waarheid en niets meer, en buijten de bichte, hoe het met u ervaren is, met onsen eerw. heer pastor wegens de thiende", was getekend J. Quaq. Van de aangeschreven man kwam het volgende antwoord: "Den ondergetekende bekent, dat hij zijnen eerw. heer pastor op de straedt gevraegt heeft of hij zonde naer hem zoude komen bichten. Waer op den pastoor andtworde: Als gij de thiende geeft. En nu met het jubileij⁴⁹ is hij kort aen den bichtstoel geweest. Doen zeijde den heer pastor: Gaedt maer, want gij besit onrechtveerdig goedt". Was getekend J.F.Huntjens. Op dezelfde manier werden nog zes andere mensen benaderd en de binnengekomen antwoorden hadden alle dezelfde strekking. Geerts zou hen inderdaad, en dat in sommige gevallen jarenlang, de absolutie hebben geweigerd omwille van het niet nakomen van de tiendverplichtingen en de koop van nationale domeinen.⁵⁰

Wie goed weet te lezen ontdekt in

menten, in het bijzonder een goede Paasbiecht en Paascommunie, werden geweigerd. Geerts nam het zijn mensen zeer kwalijk dat zij de tiendverplichtingen, die op de door hen beheerde goederen rustten, niet meer wensten na te komen, ook al kwam het levensonderhoud van hun priester daardoor in het ongerede. Hij wenste zich daar in ieder geval niet bij neer te leggen.

Ook het kopen van de door de burgerlijke overheid verkochte genaaste goederen vormde voor de desservant een reden tot weigering van de sacramenten. Voor hem was dit een duidelijke vorm van georganiseerde diefstal. Tot drie maal toe worden in dit verband de goederen van Antonet (Antoinette) Nivaerd genoemd. We kennen deze goederen als behorend tot het bezit van de proosdij Meerssen.⁵¹ Uit een van de briefjes wordt ook duidelijk, dat Geerts door het antwoord van kardinaal Capra op zijn minst in onzekerheid werd gebracht. Een van de briefschrijvers verklaart dat hij na deze consultatie vrijuit ging en er zelfs in slaagde het met be-

trekking tot de tienden op een accoordje te gooien.

Minder gelukkig was de afloop voor de laatste briefschrijver. Hij verklaarde een deel van de betreffende goederen voor zijn zuster te hebben gekocht. Wetende dat Geerts in dit soort gevallen de absolutie weigerde ging hij ergens anders te biecht en presenteerde zich pas daarna, evenals zijn zuster, bij hem voor de Heilige Communie. Er ontstond een

woordenwisseling, waarop de priester inbond en de man tot de Communie toeliet, niet echter de vrouw. Zij immers was de bezitster geworden van onrechtmatig verkregen goed. Het verhaal vertelt niet of het

**onrecht-
matig
verkregen
goed**

zich allemaal afspeelde in een volle kerk. Het zal echter ongetwijfeld zijn doorverteld.

De prefect haastte zich, zodra hij de beschikking had over deze informatie, de stukken op 6 germinal (27 maart) op te sturen naar bisschop Zaepffel in Luik en op dezelfde dag nog naar Portalis in Parijs.⁵² Van de eerste kreeg hij een dag later mededeling van de stappen die hijzelf ondernomen had.⁵³ Hij stuurde hem een kopie van de brief die hij van Geerts had ontvangen en maakte van de gelegenheid gebruik er zijn commentaar op te bieden. Zaepffel maakte korte metten met deze brief. De strekking ervan kwam neer op het gebruikmaken van een bekend adagium 'si fecisti nega'; ook al heb je het gedaan, ontken het dan toch. Het was doorgewoond niet mogelijk de getuigenissen van de betrokkenen in Schin op Geul daarmee af te doen. Daarin werden feiten weergegeven, die werden aangevoerd door mensen met naam en toenaam. Wie had er gelijk? De desservant kon mogelijk met zijn hand op het hart verklaren, dat hij nooit in het openbaar van de preekstoel af de delin-

quenten aan de kaak had gesteld. De verklaringen betroffen immers zonder uitzondering persoonlijke ontmoetingen, in of vooral buiten de biechtstoel. Voor zijn geweten had Geerts daarbij gehandeld volgens richtlijnen, die hem door anderen, waaronder Zaepffel als bisschop, waren aangereikt. Maar dat was toch nauwelijks vol te houden.

Toch waren er meer oneffenheden in het geding. Zaepffel had commissaris Del-Ruelle ook opgedragen om ter plaatse de nodige informatie in te winnen. Deze had er de kantonpriester van Gulpen op afgestuurd, die zich vervolgens ter plaatse had begeven en enkele van de meest vooraanstaande en betrouwbare burgers had gesproken.⁵⁴ Volgens deze mensen viel er niets kwaads over hun priester te vertellen. Het tegendeel was waar, ook volgens kantonpriester Crous. Geerts werd althans door een groot deel van zijn mensen op handen gedragen. Hij ging door voor een van de eerzaamste en deugdzaamste priesters van het hele rayon.⁵⁵ Verschillenden hadden verklaard bereid te zijn deze getuigenissen zo nodig onder ede te bevestigen.

Daarom hield de bisschop zijn twijfels. Wanneer de beschuldigingen op waarheid berustten, waarom heeft men die dan direct bij de autoriteiten in Parijs gedeponneerd, en niet bij degenen, die daarvoor veel eerder in aanmerking kwamen aan de prefectuur te Maastricht of aan het bisdom te Luik?⁵⁶ En waarom had men in Parijs niet de bron van de verdachtmakingen bekend gemaakt? Er bleef dus duidelijk een luchtje aan kleven. Zaepffel had zich dan ook vast voorgenomen niet in te gaan op anonieme verdachtmakingen. Heel beslist luidde het: "Je regarderai leurs plaintes comme non avenues et que je n'y répondrai pas". Del-Ruelle had hem tenslotte verzekerd dat de desservant van Schin op

Geul wat aan de strenge kant was, maar van heel goede zeden. Hij weigert, naar het schijnt, nogal gauw de absolutie. Dit moet hem dan worden afgeleerd en hij had zijn commissaris op het hart gedrukt daar zorg voor te dragen. Hij besloot zijn schrijven met de opmerking dat hij er niet voor terug zou schrikken een ander voor die succursale aan te stellen, wanneer deze aanpak niet succesvol zou blijken.

Uit de briefwisseling die daarop tussen de representanten van beide machten volgde, krijgt men de indruk dat Pierre Loysel de verwijdering van Geerts de enig juiste maatregel bleef vinden. Hij zette de bisschop in die geest onder druk, maar deze wist daaraan te weerstaan. Op 6 april kon Zaepffel zelfs meedelen dat de aanklagers in Schin op Geul al een toontje lager waren gaan zingen.⁵⁷ Volgens de laatste informaties die hij van Crous ontvangen had, leek het de goede kant op te gaan. Hij bleef er op uit de al te grote gestrengheid van de desservant te doen bijsturen en dat moest voldoende zijn. Hij moest weer eens zijn ongehoegen kwijt dat Portalis gehoor had gegeven aan anonieme klachten en drukte de wens uit dat de prefect Portalis op het hart zou drukken, wanneer zo iets nog eens zou gebeuren, dat hij dan die klachten in originali zou toe sturen aan degenen bij wie ze thuis hoorden. Hij was van plan in diezelfde geest naar Parijs te schrijven.

In een brief van 20 april aan het adres van de prefect leek hij weer uit een ander vaatje te tappen.⁵⁸ Kennelijk had deze hem erop gewezen dat de verklaringen uit Schin op Geul niet zo maar ter zijde geschoven konden worden. Hij opperde het plan Geerts met zijn aanklagers te confronteren. Mocht dat niet tot het gewenste resultaat leiden, dan zou hij niet voor de grootste gestrengheid van zijn kant terugschrikken. Daarmee

wilde hij opkomen voor de rechten van een priester die wellicht al te zeer gebonden was door de grenzen van het biechtgeheim. Het stond natuurlijk ook degenen, die zich daardoor benadeeld voelden, vrij hun toevlucht te nemen tot andere biechtvaders. Al degenen die twijfels koesterden op het terrein van de genationaliseerde goederen konden trouwens ook bij hem terecht. Als bisschop voelde hij zich meer dan verplicht op te komen voor beide partijen, en dat vereiste veel fijngevoeligheid wanneer het biechtgeheim in het geding was.

Dit voornemen om Geerts met zijn aanklagers te confronteren werd vermoedelijk via Del-Ruelle tot uitvoering gebracht. Zoals het zich laat aanzien werkte de procedure volkomen averechts. Geerts was geenszins te overtuigen van zijn ongelijk. De mensen zelf verloren alle vertrouwen in de bisschop, op wiens gezag de procedure had plaatsgevonden. In deze uiterste nood werd besloten een beroep te doen op de prefect in Maastricht. Het moet voor deze een grote verrassing zijn geweest toen de burgemeesters van Schin op Geul en Strucht op 7 floréal an 12 (27 april 1804) een schrijven aan hem deden uitgaan, waarin zij in naam van de hele gemeenschap zijn tussenkomst verzochten in de nog steeds voortdurende onrust.⁵⁹

**in naam
van
de hele
gemeenschap**

De impasse leek volledig. Het werd er niet beter op, toen de bisschop na deze onheilvolle berichten te hebben vernomen Geerts naar Luik ontbood. Hij had hem daar zijn verhaal laten doen, zo berichtte hij op 10 mei aan de prefect.⁶⁰ De desservant had zich niet helemaal vrij kunnen pleiten van de tegen hem in gebrachte beschuldigingen. Ter vergoelijking van zijn gedrag had hij aangevoerd, dat hij gedurende zes of zeven

jaar geen penning had verdiend. Om in zijn levensonderhoud te voorzien had hij privé een aantal mensen daarop aangesproken. De compagnon, die hem vergezelde – was dit Del-Ruelle of kapelaan De la Croix? – had hem afgeschilderd als de ijverigste priester van heel de omgeving. Zo'n ijver verdient natuurlijk alle lof, zo verzekerde opnieuw de bisschop, maar die mag nooit ten koste gaan van de twee in overheid gestelde machten. Hij had hem daarom ernstig toegesproken en hem verder in het onzekere gelaten over hetgeen hem te wachten stond. Een beslissing dienaangaande legde hij helemaal in handen van de prefect. "Si vous trouvez à propos de lui faire grâce, j'imiterai votre sentiment, si non je le déposerai desuite". En hij besloot met het verzoek hem zo gauw mogelijk in kennis te stellen van de beslissing, die de prefect wenselijk achtte. Tussen de regels door valt te beluisteren dat ook hij het onderhand welletjes vond.

De slotfase van het conflict

De prefect leek er inderdaad toe besloten dat Geerts moest worden afgezet en vervangen. Die vastbeslotenheid duurde voort tot eind mei. Del-Ruelle nam blijkens een brief van 23 mei 1804 contact op met de kantonpriester van Gulpen om deze aan te sporen uit te gaan zien naar een geschikte opvolger voor de succursale Schin op Geul.⁶¹ Hij moest dan Geerts maar gaan aansporen om zelf zijn demissie aan te bieden. Dan bleef hem de schande van een afzetting bespaard. Hij raadde echter tegelijkertijd een middel aan dat, naar hij hoopte, efficiënt genoeg zou zijn hem daar te kunnen behouden. Namens de bevolking zou dan een petitie aan de prefect uit kunnen gaan. Dat vereiste grote omzichtigheid. Het moest achter de schermen gebeuren en de burgermeester mocht er geen lucht

van krijgen. Dat was dan de burgemeester van Schin op Geul, die voor Zaepffel en Del-Ruelle de kwade genius was geworden.⁶²

Dit voorstel werd inderdaad uitgevoerd. Crous slaagde er in een aantal vooraanstaande lieden in Schin op Geul te overtuigen en een paar dagen later lag een petitie van die strekking bij Loysel op tafel. En tot grote verrassing van de bisschop, die gespannen de tenuitvoerlegging van dit voorstel bleef volgen, het hielp. Op 7 juni liet Zaepffel aan Del-Ruelle weten, dat hij met grote vreugde vernomen had, dat de aanhang van Geerts krachtig genoeg was gebleken om de prefect van gedachten te doen veranderen. Ook Loysel gaf voorlopig de harde lijn prijs.⁶³

Een tijdlang leek het goed te gaan en klachten over het functioneren van Geerts bleven uit. Het hield echter niet in, dat Geerts zijn opstelling tegenover het Franse bewind veranderde, ook al had dat door de keizerskroning van Napoleon in 1804 opnieuw de hoogste sanctie van de paus gekregen. In het begin van 1805 kreeg hij volop de gelegenheid zijn aversie voor het bewind in Schin op Geul aan de dag te leggen. Vanuit Parijs waren toen richtlijnen gekomen om ook op plaatselijk vlak de banden tussen troon en altaar nauwer aan te halen. Het door een keizerlijk decreet opgelegde instituut van de kerkfabriek moest daarvoor garant staan.⁶⁴ In iedere cure en succursale moest een college van 'marguilliers' of kerkmeesters worden aangesteld, aan wie een omvangrijke taak met betrekking tot de tijdelijke of materiële kant van het pastoraat werd toevertrouwd.

De samenstelling van een dergelijk college verliep in Schin op Geul niet vlot. De twee heren, Jean Pluymackers en Francois Jacobs, die op 10 januari 1805 een aanstelling kregen van prefect Loy-

Op 2 december 1804 kroont Napoleon zichzelf tot keizer van Frankrijk. Paus Pius VII kan slechts toe kijken. Voorstudie van Jacques-Louis David.

sel, hielden het al na een paar weken voor gezien. Burgemeester Quax berichtte daarover op 6 februari de prefect.⁶⁵ Hij deelde hem mee dat de twee hem zonder opgave van redenen om ontheffing van hun functie hadden gevraagd en legde hem de vraag voor wat hem in de gegeven omstandigheden te doen stond. Hij kreeg op 23 februari ten antwoord, dat hij maar met zijn desservant overleg moest plegen over de voordracht van

twee nieuwe kandidaten. De prefect zou hen vervolgens voor de opengevallen posten benoemen.

Het overleg met Geerts verliep zeer stroef. Deze was helemaal niet onder de indruk van het schrijven van de prefectuur dat hem werd voorgelegd, en liet het tenslotte zelfs helemaal afweten. Hij gaf voor geen geschikte personen te kennen en was ook beslist niet van plan wie dan ook voor te dragen. Redenen voerde

ook hij niet aan, maar het valt goed te begrijpen dat hij beducht was voor bemoeienis van dit soort functionarissen met zaken, die hem toch al zoveel problemen hadden bezorgd. De burgemeester berichtte op 15 maart over deze gang van zaken naar Maastricht en stelde twee door hemzelf daartoe gekozen kandidaten voor. Het waren Nicolaas Wijnants, advocaat en Henry Maessen, landbouwer. De procedure, die met de officiële goedkeuring van Portalis in Parijs moest worden afgesloten, nam weer geruime tijd in beslag. De benoeming van de twee heren was eerst op 12 september afgerond.

Malende molenwieken

De ambtelijke molens draaiden ook in een andere zaak langzaam. Prefect Loyssel had op 17 fructidor an 13 (4 september 1805) een circulaire doen uitgaan over een mogelijke verbetering van het salaris der desservanten.⁶⁶ Dat zou dan moeten gebeuren vanuit de middelen van de gemeenten waaronder zij ressorteerden. Ook de gemeente Schin op Geul werd daarover aangeschreven. De heren namen er de tijd voor. Eerst op 29 brumaire an 14 (19 november 1805) werd de circulaire beantwoord. Het viel negatief uit. De gemeente beschikte niet over de middelen om de desservant boven het hem van staatswege toegekende salaris van 500 francs nog een uitkering te verlenen. De gemeenteraad deelde vervolgens mee dat men ten aanzien van de kapelaan besloten had door te gaan met wat men gewoon was te doen, namelijk bij tijd en wijle een inzameling te houden voor diens onderhoud. Bij gebrek aan middelen kon men zich niet verplichten de zorg voor het onderhoud van de pastorie op zich te nemen. J.F. Hennequin, die inmiddels wegens het vertrek van Loysel naar een andere prefectuur de

post van waarnemend prefect op zich had genomen, maakte van meet af aan duidelijk dat hij op dit terrein het laatste woord voor zich opeiste.⁶⁷ In zijn antwoord van 14 december vroeg hij nadrukkelijk om een verslag van de raadsvergadering, waarop deze besluiten waren genomen. Hij wilde weten welke motieven men voor de weigering op het eerste punt had aangevoerd. Het systeem van de inzamelingen ten bate van de kapelaan kon ook niet zonder meer worden voortgezet. Iedere keer zou daarvoor toestemming gevraagd moeten worden. Zelfs vrijwillige bijdragen moesten aan hem worden gerapporteerd en bij hem lag de beslissing of men ze aan mocht nemen of niet. Tenslotte zou voor iedere vergadering waar dit soort zaken ter sprake werden gebracht, vooraf vergunning verleend moeten zijn.

Dezelfde waarnemend prefect had in oktober 1805 een actie gestart om geestelijken, die de eed van adhaesie aan het Concordaat en de concordataire bisschop nog niet hadden afgelegd of dat slechts ten overstaan van hun kantonpriester hadden gedaan, bij zich te doen komen om het alsnog in de door hem verlangde vormen te verrichten.⁶⁸ Op eventuele weigering aan een oproep daartoe te voldoen werd als sanctie het inhouden van een toch al karig toegemeten salariëring in het vooruitzicht gesteld. Bisschop Zaepffel en zijn zaakwaarnemer in Maastricht, Del-Ruelle, verleenden aan deze operatie hun volle medewerking. In de door hen verschaft informatie komen we de naam van Geerts niet tegen. We mogen echter veronderstellen dat ook hij benaderd werd, omdat ook hij de eed slechts ten overstaan van lokale autoriteiten in Gulpen had afgelegd. Hij moet de oproep naast zich neergelegd hebben. Uit de bewaard gebleven documentatie wordt van hem gezegd dat hij zich bij deze gelegenheid zeer

ongunstig had uitgelaten over de burge-meesters die een soortgelijke eed hadden afgelegd. Hij zou bovendien hebben verklaard het te betreuren dat hijzelf een tijd geleden de bewuste eed had afgelegd. Zijn oordeel over het Franse bewind was er kennelijk niet gunstiger op geworden.

Eén van de twee burgemeesters, Pierre Steijns van Strucht, moet daar lucht van gekregen hebben. Op 6 frimaire an 14 (27 november 1805) verklaarde hij dat Geerts hem al vele malen de absolutie had geweigerd.⁶⁹ Hij had van hem te horen gekregen, dat hij daarvoor slechts in aanmerking kwam, wanneer hij in aanwezigheid van twee getuigen de bewuste eed, die hij als ambtenaar had moeten afleggen, zou herroepen. De door hem afgelegde verklaring verwees naar het getuigenis van een zekere Christiaan Lemmens. Aan de bijgevoegde verklaring van deze man, inwoner van Strucht, valt te ontleen dat de laatste weigering omstreeks Pasen van dat jaar had plaatsgehad.⁷⁰ Lemmens was daarbij aanwezig geweest. Zelf had hij bij diezelfde gelegenheid te verstaan gekregen dat hij slechts de absolutie kon krijgen wanneer hij bereid was de tienden te betalen. Geerts zat dus duidelijk weer op het oude spoor, ondanks de ellende die hij zich in verband daarmee op de hals had gehaald.

In het beste Frans waarover men beschikte werden de twee stukken door-gestuurd naar de waarnemend prefect. Voor Hennequin was het duidelijk dat Geerts de eerder gedane beloften om zich niet meer over deze zaken uit te laten, niet had gehouden. Vooral de verklaring van de burgemeester met de duidelijk politiek bepaalde strekking maakte diepe indruk in de kringen van de ambtenarij. Een der hunnen was immers lastig gevallen omwille van de eed die zij allen volgens de wetten van het keizerrijk moesten afleggen. Dat gebeurde

dan bovendien door een priester die krachtens de bepalingen van het Concordaat een soortgelijke verplichting op zich had genomen en dat nu volgens de berichten ten diepste betreurde. Voor Hennequin was dit de druppel die de emmer deed overlopen. Kost wat kost moest een einde gemaakt worden aan het verder functioneren van deze priester. Hij trad in overleg met bisschop Zaepffel.⁷¹ Het moest maar eens uit zijn met deze systematische ongehoorzaamheid aan de wetten van de regering, zo vond ook de bisschop. Op 7 december liet hij Del-Ruelle in Maastricht weten dat hij geheel gewonnen was voor een strenge aanpak.⁷² De grote lankmoedigheid die hij getoond had voor Geerts en diens geestverwanten elders, had duidelijk averechts gewerkt. Het harde optreden dat Hennequin voor ogen stond, had al bij voorbaat zijn goedkeuring. Uit het gemeenschappelijk overleg resulteerde een dagvaarding naar de prefectuur in Maastricht.⁷³

De confrontatie moet omstreeks half december hebben plaatsgehad. Vermoedelijk was Del-Ruelle er getuige van. Hij wist in ieder geval zijn bisschop op 19 december nauwkeurig over het verloop ervan te informeren.⁷⁴ Geerts zou begonnen zijn met alles wat hem werd aangewreven te ontkennen. Hij bracht opnieuw het biechtgeheim in het geding, maar toen Hennequin daarop de verklaringen van de burgemeester van Strucht en anderen te berde bracht moest hij bepaalde gedragingen wel toegeven. Er ontstond zich een langdurige gedachtenwisseling, waarbij duidelijk werd dat de desservant onverkort aan zijn ideeën wenste vast te houden en niet voor verbetering vatbaar was. Vast kwam te staan dat hij zich al jarenlang had laten leiden door een vast-

**het
biechtgeheim
opnieuw
in het geding**

De kunstenaar als propagandist: Napoleon helpt de Godsdienst weer op de been (Concordaat, 1801) en ontvangt van Minerva de lauwerkrans voor zijn herstel van de Vrede (Vrede van Amiens, 1802).

geroest denkpatroon. Del-Ruelle wist zonder haperen een hele reeks gelegenheden op te sommen waarbij dit het geval was geweest. Geerts had steeds weer zijn eigen inzichten doen prevaleren boven die van anderen, ook al behoorden die tot de hoogste instanties. Met de waarnemend prefect was de commissaris dan ook van mening dat Geerts van alle ambtsuitoefening moest worden ontheven en onder toezicht in Maastricht gehouden moest worden. Een ander zou dan de diensten in Schin op Geul moeten gaan waarnemen.

Het doek valt

Heeft Zaepffel vervolgens laten weten dat hij zich liever een eigen oordeel wenste te vormen? Ik heb geen brief van die strekking kunnen vinden, maar op 25 december liet Del-Ruelle weten dat hij

Geerts het consigne had gegeven zich naar Luik te begeven.⁷⁵ Hij hoopte daarvan, zoals hij schreef, het beste, maar had er niet veel fiducie in dat Geerts alsnog voor verbetering vatbaar was: "Je crains que cette tête mal organisée ne s'opiniâtre à vouloir avoir raison".

Slechts enkele dagen later was Geerts in Luik. In een brief van 28 december berichtte Zaepffel zijn commissaris over het onderhoud dat hij op die dag met Geerts had gehad.⁷⁶ De man had de brutaliteit gehad te beginnen met verwijten aan het adres van Zaepffel. Deze had nagelaten hem de redenen van de inmiddels tegen zijn persoon van kracht geworden maatregelen uiteen te zetten. Dat had de woede van de bisschop gewekt en deze was in tegenwoordigheid van de vicaris-generaal, Marie-Philippe de Rougrave, stevig tegen hem uitgevaren.⁷⁷ Hij had hem nog een dag

bedenktijd gegeven, maar toen deze verstreken was, had zich geen enkele verandering van zienswijze bij Geerts voorgedaan. Ook voor de bisschop was er nu geen weg meer terug. Ook voor hem was de loopbaan van desservant Geerts in Schin op Geul definitief beëindigd.

De bisschop eindigde zijn verslag over deze persoonlijke confrontatie met Geerts met het slotoordeel: "Il a la tête dérangée et il faut nous en débarrasser. C'est mon dernier mot". Op 31 december ging dit laatste woord naar Hennequin. Geerts was ontslagen en een ander zou in zijn plaats benoemd moeten gaan worden. Geerts zelf moet daarvan al tijdens zijn verblijf in Luik op de hoogte zijn gesteld. Na zijn terugkeer verbleef hij nog even in Schin op Geul om er zijn zaken te regelen en begaf zich vervolgens naar Lambert Gilissen in Margraten, met wie hij bevriend was geraakt. Daar verbleef hij nog op 7 januari, zo wist Del-Ruelle aan zijn chef te berichten.⁷⁸ Dat was echter geenszins de bedoeling, had deze hem laten weten. Hij moest zich naar de prefectuur in Maastricht begeven om daar te vernemen wat hem te doen stond. Geerts voldeed zonder mankeren aan deze opdracht.

Verzekerde bewaring

In Maastricht kreeg hij te horen dat hij onder verzekerde bewaring moest blijven. De waarnemend prefect wist nog niet of dat in Maastricht zou moeten gebeuren of in Weert. In het eerste geval zou Del-Ruelle de aangewezen persoon zijn, in het andere geval diens collega in Weert, Marcel Sijben.⁷⁹ Geerts zou bij die gelegenheid te kennen hebben gegeven dat hij dan liever naar het aartsbisdom Mechelen over wilde gaan. Daar immers had hij zijn wortels en had er familie en kennissen. In Maastricht of Weert kende hij niemand en was hij aangewezen op

een verblijf in een herberg. Hennequin oordeelde die overgang niet wenselijk. Geerts zou dan elders met zijn funeste ideeën de sfeer kunnen bederven en die kans mocht hem niet geboden worden. De keuze viel tenslotte op Maastricht, waar hij aan de hoede van de trouwe Del-Ruelle werd toevertrouwd.

Overeengekomen werd al in begin januari dat de desservant van Wijlre, Godefroid Gilissen, voorlopig de diensten in Schin op Geul zou gaan waarnemen tot het ogenblik waarop definitief voor die succursale een regeling zou zijn getroffen.⁸⁰ Al deze maatregelen maakten daar ter plaatse diepe indruk. In korte tijd voltrok zich een algehele kentering in de publieke opinie ten gunste van Geerts. Dit vond zijn weg in een gezamenlijk schrijven, dat ondertekend door een vijftal vooraanstaande burgers, op 20 januari 1806 uitging naar de prefect ad interim te Maastricht.⁸¹ De twee burgemeesters, die zozeer hun aandeel hadden gehad in heel de actie tegen de desservant, behoorden mede tot de ondertekenaars. Het schrijven vormde een onverdeeld gunstig pleidooi voor de priester die, tot verdriet van de hele gemeenschap, door zo harde maatregelen van beide autoriteiten was getroffen. Het hele dorp, zo heette het, gevoelde spijt en meeleven. Degenen die hem zwart hadden gemaakt, hebben daarvoor wel redenen gehad, maar ook zij hadden de desservant onvoldoende tijd gelaten om in het reine te komen met de snelle veranderingen die zich hadden voltrokken. Hij was bij lange na niet de enige die er aanvankelijk niet uit wist te komen. Dat waren er duizenden met hem. Hij was nochtans zeer beslist op zijn schreden teruggekeerd. Op de meest plechtige wijze had hij beloofd zich niet meer op het hem zo noodlottig geworden terrein te begeven.

Men kan zich gevoeglijk afvragen

waar de briefschrijvers hun stellige zekerheden vandaan haalden. Zowel in Maastricht als in Luik waren nog maar kort tevoren alle pogingen om hem van zijn gedragspatroon af te brengen gestrand op zijn hardnekkige gelijkhebbelijkheid. Hennequin was dan ook beslist niet onder de indruk van deze verrassende ontwikkeling. Wel nam hij op 23 januari contact op met de autoriteiten in Parijs om hun verslag te doen van de door hem getroffen maatregelen.⁸² Dit was beslist geen teken van onzekerheid, want hij wachtte hun reactie niet af, maar diende al op 28 januari de briefschrijvers van Schin op Geul van replek.⁸³ Hij releveerde uitvoerig dat bisschop Zaepffel de welwillendheid had gehad Geerts bij zich te ontbieden en dat hij alles in het werk had gesteld hem tot andere gedachten te brengen. Het was allemaal vergeefse moeite geweest. Tijdens een uren durende discussie had Geerts onwrikbaar vastgehouden aan zijn standpunten. Toen hem in herinnering werd gebracht dat hijzelf zich krachtens het Concordaat met de hand op het evangelieboek onder ede verplicht had tot trouw en gehoorzaamheid aan het keizerlijk bewind, had hij verklaard niet te kunnen en niet te willen beloven dat hij de daaruit voortvloeiende verplichtingen zou nakomen. Hij moest daarvoor dan maar de gerechte straf ondergaan. Noch de bisschop, noch hijzelf als waarnemend prefect hadden bijgevolg de desservant ook maar enig onrecht aangedaan. Deze kon dus op geen enkele tegemoetkoming meer rekenen. "Il n'y a donc

pas lieu à accueillir votre demande", zo klonk het heel beslist. Het was het laatste woord van Hennequin in deze affaire.

Op 31 januari 1806 werd de Italiaan Jean Baptiste Roggieri benoemd tot prefect van de Nedermaas.⁸⁴ Hem kwam het toe de laatste regelingen te treffen. Op 25 februari liet de hoogste politiefichef, de bekende en beruchte Fouché, uit Parijs weten dat hij het volledig eens was met het standpunt van Hennequin en diens maatregelen goedkeurde.⁸⁵ Houd hem, zolang het nodig is, zo luidde zijn consigne, onder surveillance te Maastricht, maar laat hem dan eventueel naar zijn familie gaan, want al te grote gestrengheid zou averechts kunnen werken. Er zijn nu eenmaal mensen die graag de martelaar uithangen. Laat hem dus liever gaan wanneer het ogenblik daar is. Zorg er wel voor een lijn te trekken ten aanzien van mogelijke geestverwanten.

Een ogenblik zelfs zag het naar uit dat Geerts dan toch nog enigszins aan de bak zou kunnen komen. Op 27 februari liet Zaepffel weten dat hij voor bepaalde diensten nog in aanmerking kon komen, wanneer het een plaats betrof, die op minstens drie mijl van Schin op Geul verwijderd lag en hij van iedere bediening in de biechtstoel of op de preekstoel zou willen afzien.⁸⁶ Deze mogelijkheid werd door Geerts zelf geblokkeerd, omdat hij er de voorkeur aan gaf zich terug te trekken bij familieleden in de Heek bij Hulsberg, waar hij de nog resterende tijd van zijn leven in ruste zou doorbrengen. Er zouden nog vele jaren van emeritaat volgen.

Noten:

- * Tenzij anders vermeld zijn de illustraties ontleend aan P.J.H. Ubachs en J.M.H. Evers, *Ongewilde Revolutie. Limburgs Maasland onder Frankrijk (1794-1814)*, in: PSHAL 130 (1994) 7-187.
- 1. Deze reeks omvatte de volgende bijdragen:

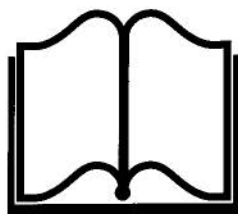
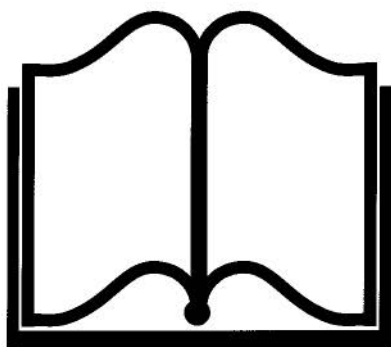
'Aanvullingen op een naamlijst van Heerlense pastoors', in: LvH 30 (1980) 49-63, 83-95; 'De benoeming van Dionysius Penners tot pastoor van de Sint Pancratius in Heerlen in 1792' in: LvH 32 (1982) 1-15, 25-36, 53-64; 'De bezoldiging van de pastoors te Heerlen en Voerendaal'

- in: *LvH* 34 (1984) 13-25.
2. De belangrijkste bronnenpublicatie is: Boulay de la Meurthe, Documents sur la négociation du Concordat et les autres rapports de la France avec le Saint Siège, 6 vol., (Paris 1901-1905), en een nog altijd waardevolle oriëntering: J. Leflon, La crise révolutionnaire, 1789-1846 (Histoire de l'Église depuis les origines jusqu'à nos jours, t.XX), Paris 1951.
 3. De tekst is te vinden bij: C. Mirbt, Quellen zur Geschichte des Papsttums und des römischen Katholizismus, Tübingen 1924, 419-420, een samenvatting bij Leflon, a.w., 191-192.
 4. L. Preneel, Bonaparte, le Concordat et les nouveaux diocèses en Belgique, *RHE* 57 (1962) 871-900.
 5. J. Torsy, Geschichte des Bistums Aachen während der französischen Zeit (1802-1814), Bonn 1940.
 6. Zie daarvoor mijn: Kerkelijke circumscripctie van de tegenwoordige provincie Limburg en omliggende gebieden (1801-1821) (Atlas bij de geschiedenis van Limburg, II-3 Kerkhistorische kaarten). Assen/Amsterdam 1978.
 7. A. Minke, Un prélat concordataire dans les départements réunis: Mgr. Zaepffel, évêque de Liège (1802-1808) (Université de Louvain, Recueil de travaux d'histoire et de philologie, 6e série, fasc. 27). Leuven 1985.
 8. Kl. Friedrich, Marc Antoine Berdolet (1740 bis 1809), Bischof von Colmar, erster Bischof von Aachen, sein Leben und Wirken unter besonderer Berücksichtigung seiner pastoralen Vorstellungen (Veröffentlichungen des bischöflichen Diözesanarchivs Aachen, 32). Mönchengladbach 1973.
 9. Ter oriëntering op de geschiedenis van het Limburgse deel in de Franse Tijd: L.J. Rogier en M.G. Spiertz, Limburg in de Franse Tijd, in: Limburg's verleden II, (Maastricht 1967), 668-703; P.J.H. Ubachs en I.M.H. Evers, Ongewilde Revolutie. Limburgs Maasland onder Frankrijk 1794-1814 (= *PSHAL* 130 (1994)), Maastricht 1994.
 10. De voornaamste biografische gegevens in: *NBW* 9 (Brussel 1931), 182-187 (W.A.J. Munier).
 11. W.A.J. Munier, Een bundel correspondentie uit de nalatenschap van twee Maastrichtse pastoren: Pascal-Louis Del-Ruelle en Henri Parvouts, in: *PSHAL* 115 (1979) 365-408.
 12. Ubachs, a.w., 70-73.
 13. J. Paquay, De verkoop van Domeingoederen in Limburg na 't Concordaat, in: Verzamelde opstellen, dl. IX, 1933, 135-158.
 14. W.A.J. Munier, Beschouwingen rond de aanstelling en beëdiging van de eerste kantonpriesters in het bisdom Luik na de afsluiting van het concordaat van 1801, in het bijzonder in het Departement van de Nedermaas, in: *PSHAL* 115 (1973) 409-473.
 15. Zie voor het hier volgende vooral: III. La rétribution du clergé bij Minke, a.w., 338-343.
 16. Volgens een mededeling van 5 nivose an 13 (26 december 1804) zou de uitbetaling van dit salaris plaatsvinden vanaf 1 messidor an 12 (20 juni 1804), *RALM*, Frans Archief inv. nr. 2043.
 17. Ubachs, a.w., 84.
 18. Minke, a.w., 346-352 geeft daarvan een aantal treffende bijzonderheden.
 19. Munier, Beschouwingen, 436, noot 119.
 20. Een procesverbaal van de beëdiging onder bijlage 10 bij genoemd artikel, 468-470; daar vindt men ook de daarbij gebruikte formule.
 21. L. Vanderryst, Mandements, lettres pastorales, circulaires et autres documents publiés dans le diocèse de Liège depuis le Concordat de 1801 jusqu'en 1830 I, Luik 1851, 276-305; Minke, a.w., 444-473 heeft het van kanttekeningen en aanvullingen voorzien.
 22. Enkele stukken over deze benoeming in: *RALM*, Archief van de Proosdij Meerssen, inv.nr 618.
 23. J. Habets, Geschiedenis van het bisdom Roermond II, Roermond 1890, 599-617.
 24. *RALM*, Archief Proosdij Meerssen, inv.nr 625 bevat een 'Lyste ende Specificatie der Thiende, Landeryen, Weyden, Boschen (sic), Cynses, renten, capiteale etc. gehoorende aen de pastorij van Schin op de Geule'. Ook het archief van de parochie van de H. Laurentius te Schin op Geul, bewaard op het GAM, bevat daarover informatie, o.a. in een 'Prescriptio Pastoratus' van 1693, die in de parochiekroniek werd opgenomen; *GAM*, Archief van de Parochie Schin op Geul, inv.nr 12, 20-23.
 25. J.A.K. Haas, Het verdrag van Fontainebleau 1785. Maastricht en de landen van Overmaas als internationale conflictstof aan het eind van het ancien regime, in: *PSHAL* 124 (1988) 264-344.
 26. Genoemde parochiekroniek bevat een namens de regenten der heerlijkheden Schin, Strucht, Oud-Valkenburg en Schaesberg in 1789 ingediend request, waarmee protest werd aangekend teven de opzet van de Staten-Generaal bepaalde reglementen ingang te doen vinden in de nieuw-verworven landsdelen, t.a.p., 42-45.
 27. "Op 22 september 1794, die noodlottige dag, hebben de Fransen deze parochie bezet en in het volgende jaar 1795 aan hun republiek toegevoegd"; *GAM*, Parochiearchief Schin op Geul, inv.nr 1 Doopregister (1671-1837) opent daar-

- mee. Geen wonder dat er een vreugdevolle exclamation te vinden is bij de vermelding van het vertrek van de Fransen op 20 januari 1814.
28. Een aantal belangrijke stukken met bijbehorende tekeningen berusten op het RALM, Archief van de Proosdij Meerssen, inv.nrs. 623 en 625. In inv.nr. 90 van hetzelfde archief bevindt zich een brief van 13 april 1779 van pastoor Geerts aan A.M. Gudi, notaris te Maastricht, waaruit duidelijk wordt dat hij toen reeds over beide aangelegenheden in conflict was gekomen met de proosdij te Meerssen; zie daarvoor het Heemkundeblad Schin op Geul, mei 1994, 13-15.
29. Volgens Wie woonde waar? in het Heemkundeblad, mei 1993, woonde hij er met een broer, een neef, een knecht en twee dienstmaagden.
30. Zij worden beschreven door: F. Claeys Bouvaert, Les déclarations et les serments opposés par la loi civile aux membres du clergé belge sous le directoire et le consulat (1795-1801). Gembloers, Leuven, Wetteren 1960.
31. Een overzicht van de talrijke brochures, die S.P. Ernst wijdde aan de verdediging van de geoorlooftheid bij: Minke, a.w., XVIII -XIX; zie ook de publicaties van C. de Clercq, t.a.p., XXVIII.
32. LvH 35 (1985) 151-174, waarin duidelijk wordt hoe Penners de door hem afgelegde eden en beloften ten overstaan van zijn parochianen in Heerlen verdedigde.
33. Minke, a.w., 33-35 heeft ze nauwkeurig becijferd. In het departement van de Nedermaas vormden de onbeëdigde geestelijken de meerderheid, in dat van de Ourthe waren het de beëdigden. De kantons in beide departementen vertonen onderling ook grote verschillen.
34. Habets-Goossens, Geschiedenis van het bisdom Roermond, IV, Roermond 1930, 129-130.
35. A. Welters wijdde er in zijn: Bijdragen tot de geschiedenis van de parochie S.S. Nicolaas en Barbara te Valkenburg, in deel III, De kapellen van Valkenburg, een studie aan, 90-101.
36. De DTB-registers onthullen slechts weinig onregelmatigheden in de sacramentenbediening. Een ervan is de steevast in de jaren 1797-1802 in het trouwregister terugkerende aantekening dat de z.g. roepen met dispensatie achterwege bleven.
37. GAM, Parochiearchief Schin op Geul, inv.nr. 12, 61
38. Zie over deze formule noot 20.
39. Enkele biografische bijzonderheden over hem bij: H. Hardenberg, Inventaris der archieven van het Arrondissement Maastricht en van het Departement van de Nedermaas (1794-1814), Den Haag 1946, LXXXII.
40. RALM, Frans Archief, inv.nr. 2042.
41. Over Giovanni Battista Caprara (1733-1810) zie: DHGE XI, col. 944-957, en LThK II, Freiburg 1958, 930-931.
42. Uit de brieven van Del-Ruelle wordt duidelijk dat deze desservant goed stond aangeschreven. Dit in tegenstelling tot zijn naamenoot Godfried Gilissen, die van het begin van zijn pastoraat in Wijre in conflict raakte met de burgerij aldaar.
43. GAM, Archief officialaat/commissaire épiscopal, inv.nr. 12; de hier opgenomen gegevens over dit contact met Parijs zijn ontleend aan enkele ongedateerde minuutbrieven in een brievenboek van Del-Ruelle over 1803.
44. Jean Étienne Portalis (1746-1807); Encyclopedia Universalis XII, Parijs 1968, 361-362.
45. Wij laten de reeks in de lezing van Portalis hier volgen: "Ce pretre (Geerts, W.M.) est accusé par les autorités locales: 1 de recommander à ses paroissiens le payement des dîmes et autres redevances sous peine de n'être point admis à la participation des sacrements [sic] et d'être regardé et traité par lui comme des hérétiques; 2 de prêcher contre les acquéreurs de domaines nationaux; 3 de retenir, sciemment, et malgré les demandes réitérées les revenus des pauvres de sa commune". Beide brieven in een dossier over deze zaak in: RALM, Frans Archief, inv.nr. 806, zie ook Minke, a.w., 311-313; hij noemt de zaak Geerts daar "le cas le plus typique" van het verzet tegen de gang van zaken.
46. Hij deed dit via Del-Ruelle in een brief van 12 maart 1804 met de opdracht aan deze: "Veuillez le vérifier sur le champ". Deze brief bevindt zich in een dikke bundel brieven van de bisschop aan zijn commissaris te Maastricht die na veel omzwervingen terecht gekomen is in het GAM, ondergebracht in: Officialaat/commissaire épiscopal, inv.nr. 11.
47. RALM Frans Archief inv.nr. 806; in dit dossier bevindt zich de vermoedelijk door Del-Ruelle vertaalde tekst van deze brief met het opschrift: Copie de la réponse du Sr Geerts, curé de Schin ad Golam, canton de Galoppe, traduit du flamand. De brief werd door de bisschop geauthenticeerd op 7 germinal an 12 (28 maart 1804) met de aantekening dat dit een antwoord was op een brief, die Del-Ruelle in opdracht van hem aan de desservant had geschreven.
48. Loysel had daarvan al in zijn berichtgeving naar Parijs melding gemaakt. In een brief aan Zaepffel van 5 germinal an 12 (26 maart 1804) deelde hij mee dat hij er al op 12 februari 1803 een rechtszaak van gemaakt had.
49. Welk jubileum hier bedoeld wordt is mij niet duidelijk.

50. RALM, Frans Archief, inv.nr. 806. Ook de hier geanalyseerde reacties uit Schin op Geul bevinden zich in dit dossier.
51. Mij is omtrent deze goederen niets meer bekend dan de naam. In het archief van de proosdij komt de naam bij mijn weten niet voor.
52. RALM, Frans Archief, inv.nr. 806.
53. T.a.p.; zie ook noot 47.
54. Aldus volgens een brief van 28 maart, die eveneens in vertaling werd meegestuurd met het opschrift: "Traduction de la lettre du Curé Primaire de Galoppe touchant l'accusation contre le Sr Geerts, Curé de Schin."
55. Dit positief getuigenis over de persoon van Geerts komt geheel overeen met het oordeel, dat Del-Ruelle al in 1803 over hem uitsprak; zie aantekeningen in zijn brievenboek van dat jaar.
56. Dit punt zat hem, afgaande op de vele malen dat hij er in zijn brieven aan de prefect op terugkomt, zeer hoog. Hij was uit op een perfecte samenwerking met deze gezagsdager en beantwoordde daarmee geheel aan de verwachtingen die het bewind van Napoleon van de 'préfets bleus' koesterde.
57. RALM, Frans Archief, inv.nr. 806.
58. T.a.p.
59. Ook dit stuk bevindt zich in het in noot 58 genoemde dossier.
60. RALM, Frans Archief, inv.nr. 806.
61. GAM, Officialaat/commissaire épiscopal inv.nr. 17. De minuut van dit schrijven onder deze datum. Del-Ruelle geeft zelf als reden op "dat de prefect absolut wilt en begeert, dat den Eerw. Pastoor van Schin zal verplaets worden dewijl hij geene genoegzaame voldoening gegeven heeft".
62. In zijn briefwisseling met Loysel geeft Zaepffel herhaaldelijk af op de instelling van deze twee burgemeesters en ook over deze functionarissen elders had hij geen hoge dunk.
63. GAM, Officialaat/commissaire épiscopal, inv.nr. 11.
64. Zie daarover Minke, a.w., 327-333 voor wat hij noemt "la difficile renaissance des fabriques d'églises".
65. RALM, Frans Archief, inv.nr. 2084. Ook de volgende hier geanalyseerde stukken bevinden zich in dit dossier.
66. Alle hier genoemde stukken over deze affaire in: RALM, Frans Archief, inv.nr. 2034.
67. Hardenberg, a.w., LXXXIII vermeldt hem slechts als oud-lid van het departementaal bestuur en verwijst voor biografische bijzonderheden naar: Th. Juste, Les fondateurs de la monarchie belge. Notices biographiques ... Jean-François Hennequin, Brussel 1876, 61-68.
68. De hier volgende gegevens zijn ontleend aan: GAM, Archief officialaat/commissaire épiscopal, inv.nr. 17, het brievenboek van Del-Ruelle over de jaren 1804-1805.
69. RALM, Frans Archief, inv.nr. 806.
70. De bovengenoemde geruchten vormen de verklaring van deze verlate reactie in november.
71. De minuut van de brief, waarmee Hennequin deze stukken naar Luik doorstuurde, is onder frimaire an 14 (november 1805) gedateerd, zonder vermelding van de dag. Dat moet dus eind november zijn geweest.
72. GAM, Officialaat/commissaire épiscopal, inv.nr. 11.
73. Aldus een brief van Hennequin van 13 december 1805; RALM, Frans Archief, inv.nr. 806.
74. GAM, Officialaat/commissaire épiscopal, inv.nr. 17.
75. T.a.p.
76. GAM, Officialaat/commissaire épiscopal, inv.nr. 11.
77. Hij was al vanaf 1768 met die functie bekleed in het oude bisdom Luik; Minke, a.w., 216.
78. Aldus in diens brievenboek.
79. Deze had verschillende belangrijke functies bekleed in het oude bisdom Roermond, vergelijk J. Habets, Geschiedenis van het bisdom Roermond, II, 618-619. Ook onder Zaepffel werd hij een van diens vertrouwensmannen, Minke, a.w., 227.
80. Deze regeling zou dan het voordeel hebben dat hij uit Wijlre verwijderd zou worden; zie noot 42. In een volgend artikel komen wij terug op zijn optreden in Schin op Geul.
81. Het stuk bevindt zich voorzien met een minuut van antwoord van Hennequin in: RALM, Frans Archief, inv.nr. 806.
82. De datum ontleen ik aan het hieronder genoemde antwoord van Fouché.
83. RALM, Frans Archief, inv.nr. 806.
84. Hardenberg, a.w., XXXII-XXXIII.
85. RALM, Frans Archief, inv.nr. 806.
86. GAM, Officialaat/commissaire épiscopal, inv.nr. 11.

SIGNALEMENT

Annales Rodenses. Koniek van Kloosterrade

Tekst en vertaling: L. Augustus en J.T.J. Jamar.

Publicaties Rijksarchief Limburg 3. Maastricht 1995;
230 p., prijs: f35,-.

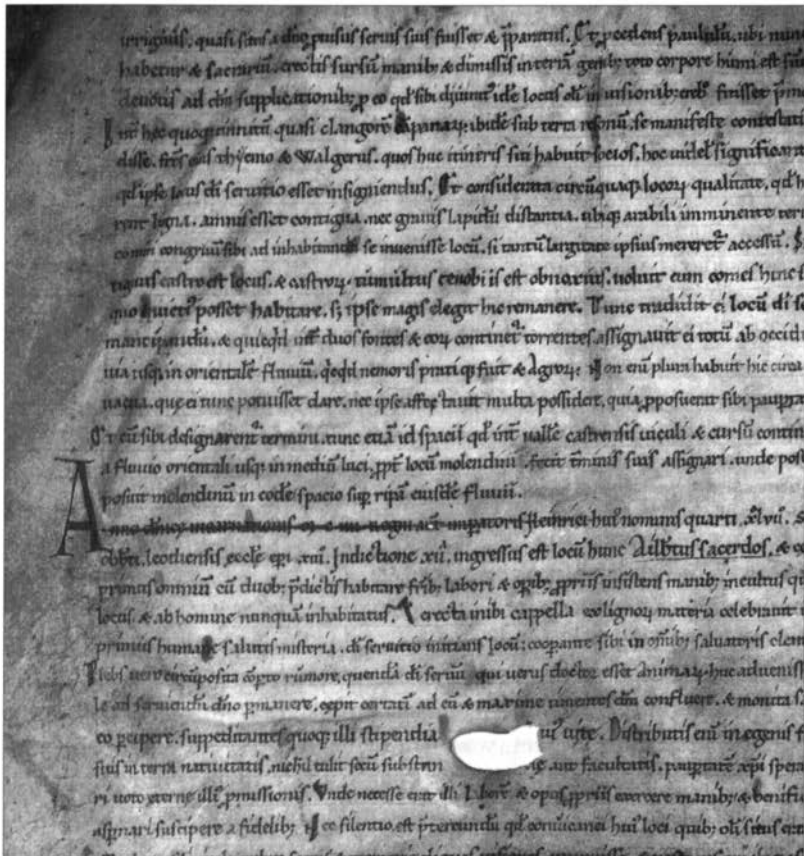
Lang gewacht en toch gekregen. Dankzij de samenwerking en medewerking van de heren L. Augustus, J.T.J. Jamar, A.C. Jacobs, J. Offermans, E. Ramakers en A.F.L. Gehlen ligt de Latijnse tekst en Nederlandse vertaling van de Annales Rodenses, de middeleeuwse kroniek van de abdij Kloosterrade, voor ons. Het is een aantrekkelijk en overzichtelijk boekwerk geworden, inclusief een heldere inleiding (tevens verantwoording), een passende literatuurlijst, een nuttige index op persoons- en plaatsnamen in de Nederlands tekst, en een zeer welkome index op zaken in de Latijnse tekst. Tekst en vertaling zijn naast elkaar afgedrukt zodat het onderling vergelijken geen enkel probleem oplevert en ook het lezen van de Nederlandse tekst vlot kan verlopen. Dat zal in de praktijk zeker als één van de grote voordelen van deze uitgave gelden.

Het originele handschrift van de Annales Rodenses, zoals het document bekend is geworden, maakt deel uit van het archief van Kloosterrade en wordt bewaard in het Rijksarchief Limburg te Maastricht. Het bevat aantekeningen betreffende de periode 1104-1157, per jaar gerangschikt, over de abdij Kloosterrade, en over gebeurtenissen uit die tijd die voor de bewoners van de abdij interessant waren. Zoals bekend wordt de abdij Kloosterrade vanaf ca. 1750 veelal Rolduc genoemd, de naam waaronder wij het kloostercomplex nu nog kennen. De aantekeningen zijn, aan de hand van oudere akten, in deze vorm op papier gezet even vóór het jaar 1160, uitgezonderd wat kleine aanvullende aantekeningen die een twintig jaar later zijn toegevoegd. Details over de wederwaardigheden van het handschrift, de afschriften

L. Augustus en J.T.J. Jamar

Annales Rodenses
Kroniek van Kloosterrade
Tekst en vertaling

Rijksarchief Limburg
Maastricht 1995

Deel van folio 2 verso van de codex 'Annales Rodenses', ca. 1160 (Foto: RAL, H.L. Mordang).

en vertalingen daarvan, de opsteller en over de omstandigheden waarin het werd geschreven, kan men lezen in de inleiding, samen met een toch wel onontbeerlijke toelichting bij de tekst.

De tekst begint als een sprookje: "Er waren eens, heel lang geleden, twee broers. De één heette Gerard en de ander Rutger. Ze waren al groot, belangrijk, beroemd en vooral allebei heel sterk" (vrije vertaling vdW). Het boek leest soms als een roman, maar toch maakt de inhoud – de verwerving van onroerende goederen en het gebruik van veel topo-

niemen – het tot een werk dat vooral thuishoort in handen van historisch geïnteresseerden, zowel plaatselijk (Kerkrade en omstreken) en regionaal als (inter)nationaal.

Het is een boek vol verrassingen, een lusthof voor puzzelaars, waartoe ik genealogen en naamkundigen reken, maar vooral heemkundigen en algemeen geïnteresseerden in de middeleeuwen. Voor de lezers van het Land van Herle zal ik enkele voorbeelden van de aard en gedetailleerdheid van de teksten geven. Uiteraard betreffen nagenoeg alle topo-

niemen de omgeving van Kloosterrade. Op de pagina's 117 en 119 lezen we: "Adelberna van Heerlen, die tot de horigen van graaf Diederik van Are behoorde, die Heerlen in eigendom bezat, gaf aan dit klooster tien schellingen en drie obolen in Keulse munt van een molen te Wanlo. Deze molen was eigendom van haar en haar broers ... Na verloop van enige tijd gaf ook Gerard, een broer van Adelberna, twaalf penningen van die molen aan dit klooster". Pagina 201 vermeldt onder meer: "Diederik van Heerlen, broer van de priester Hendrik, schonk het klooster zes bunder land ... Dit land lag binnen de grenzen van de kerk van Brunssum, vanaf Brunssum richting Heerlen". Adelberna "werd bij de zusters geplaatst" en Diederik "is onder de broeders opgenomen", zo lezen we verder.

Op pagina 153 lezen we: "In het jaar van de menswording des Heren 1131 hield Innocentius een synode te Reims ... In hetzelfde jaar bouwde Frederik, proost van dit klooster, een molen boven Eijgelshoven aan de Anstel". Op pagina 167 komen we het volgende te weten: "In die dagen (1137) kocht Johannes van een schilder Heribert zeven morgen land, die gelegen zijn aan de andere kant van Crombach ten zuidwesten van de hoeve, waar Richterich en Simpelveld aan elkaar grenzen". Pagina 115 deelt ons weer iets nieuws mee: "Graaf Adolf was intussen (1121) teruggekeerd van een pelgrimstocht naar Rome met het advies van de paus over de kerk van Kerkrade, om deze namelijk aan dit klooster terug te geven". Tenslotte pagina 111. We schrijven het jaar 1119. Toen "kochten proost Richer en broeder Embrico een hove van een toneelspeler, Arnold geheten ... Hij ligt aan deze kant van Haanrade, tussen Meinweide en de Worm".

Een paar slotopmerkingen. Ik vind

het jammer dat in de tekst niet op de een of andere manier is aangegeven waar de verschillende bladzijden van de oorspronkelijke codex beginnen, zulks voor een snelle vergelijking daarmee. Verder vraag ik me af waarom nergens verwezen wordt naar of vergeleken met de Duitse vertaling uit 1990 van Heidbüchel en Kramer.

Voor het tot stand gebrachte werk van Augustus en Jamar heb ik veel waardering. Uit de totale vertaling spreekt duidelijkheid en durf. De vertaling 'hove' voor "mansus" naast 'hoeve' voor "curtis" kan als een vondst worden gezien. Wel had er mijns inziens zo mogelijk nog een onderscheid gemaakt moeten worden tussen een 'hove' (verblijf, boerenbedrijf) en de oppervlaktemaat ('anderhalf hove'). Overigens zou ik tegen 'hove' geen 'hij' maar 'zij' zeggen.

(M. van der Wijst)

Hoven en Banken in Noord en Zuid

Onder redactie van B.C.M. Jacobs en P.L. Nève. Brabantse Rechtshistorische Reeks 7. Assen 1994; 249 pp., ill. Prijs: f39,50.

Anders dan de reekstitel (Brabantse Rechtshistorische Reeks) doet vermoeden, leveren aan een aantal delen ook Limburgse rechtshistorici bijdragen. Deze beroepshistorici zijn verbonden aan de Maastrichtse universiteit of het Rijksarchief Limburg. Het aardige van hun artikelen is dat zij geen droge, slechts voor collegae toegankelijke theoretische verhandelingen schrijven. Wat overigens ook niet wil zeggen dat de artikelen 'lekker weg lezen'. De onderwerpen behandelen de aan archiefonderzoek ontleende 'praktijk' van rechtspraak en rechterlijke organisatie in vroeger tijden, en wel in het gebied van het huidige Noord-Brabant, Belgisch Brabant, Vlaanderen en Limburg. Dit maakt dat zij niet alleen

van belang zijn voor rechtshistorici, maar ook voor de streekhistoricus en de geïnteresseerde in de geschiedenis van eigen plaats en streek van nut kunnen zijn. Vooral bijdragen betreffende de

Landen van Overmaas en de alhier functionerende gerechtelijke instanties en ambtsdragers verdienen onze aandacht.

'Hoven en Banken in Noord en Zuid' bevat een aantal van die artikelen. Interessant is 'Aspecten uit de rechterlijke organisatie van de Staatse Landen van Overmaze en uit de praktijk van het Valkenburgse Leenhof (1681-1730)' van J.H.M.M. van Hall. Hierin wordt een beeld geschetst van de rechterlijke organisatie in de Staatse Landen van Valkenburg, Dahlem en 's Hertogenrade na het Partagetractaat van 1662. Deze schets is in die periode van direct belang voor de Staatse hoofdschepenbank Heerlen (Heerlen, Voerendaal, Heerlerheide en Nieuwenhagen). Deze rechterlijke indeling is in grote lijnen dezelfde als die van vóór de Partage, maar dan gedeeld in een Staatse en een Spaanse, later Oostenrijkse versie. Dat maakt dat het be-
toog ook voor de Spaans-Overmaasse

schepenbanken in Oostelijk Zuid-Limburg relevant is.

Ook het tweede onderwerp van dit artikel, de appelrechtspraak van het Leenhof van Valkenburg, is van belang. Dit Leenhof was de beroepsinstantie in civiele zaken en in leenzaken voor veel schepenbanken, leenhoven en lagere rechtskringen in het Land van Valkenburg. Ook hier geldt weer dat in de Spaans-Oostenrijkse Partage een soortgelijke instantie functioneerde. Er wordt uitgelegd wat hoger beroep en reformatie is, van welke zaken en met welke frequentie men zoal in beroep ging, en uit welke (hoofd)schepenbanken de appelen aanhangig werden gemaakt. Opmerkelijk is hierbij dat van vonnissen van de hoofdbank Heerlen maar liefst 116 maal werd geappelleerd. Heerlen is daarmee goed voor meer dan een derde van de bekende beroepszaken! Dit kan slechts gedeeltelijk verklaard worden uit het feit dat Heerlen de grootste schepenbank was.

Van groot praktisch belang is de Bijlage 1, waarin systematische informatie wordt gegeven over de vonnissen in appel en reformatie van de jaren 1681-1730. Onder andere de datum van het vonnis, de procespartijen (de namen van appellant en geïntimeerde), het a quo (de instantie van welks vonnis werd geappelleerd) en de vindplaats van het vonnis in de registers worden nauwkeurig vermeld. Het moge duidelijk zijn dat deze (proces)gegevens een belangrijke informatiebron vormen voor hen die geïnteresseerd zijn in de dorpen Heerlen, Voerendaal en Nieuwenhagen en hun bewoners. Oude Heerlense en Voerendaalse familienamen als Schils, Lindelauff, Merkelbach, Eymael, Boymans en Cloot komen regelmatig voor, en de querulante Heerlense schout Jacob Quartier wordt maar liefst zeven maal als procespartij genoemd. Elke genealoog

Een archiefzak met processtukken uit de 17de eeuw. Dergelijke zakken werden door de griffier opgehangen in volgorde van behandeling. Kwam het gerecht er niet uit, dan bleef de zaak 'hangende'.

die zich met Zuid-Limburgse families bezighoudt moet deze bijlage eens inzien.

In de bijdrage van Th.J. van Rensch over 'De rechtspraak van de Commissarissen-Deciseurs te Maastricht' staat een voor Staats-Overmaas interessante notie verwoord. De commissarissen-deciseurs, invloedrijke Staatse functionarissen die in de stad Maastricht belang-

rijke bestuurlijke en rechtsprekende taken vervulden, waakten ook over de soevereiniteit van de Staten-Generaal in de landen van Overmaas. Ingezetenen legden hun klachten over rechters en bestuurders voor aan de commissarissen. Conflicten tussen bestuurders en instanties werden ook aan deze machtige gevolmachtigden van de Staten-Generaal voorgelegd. Een hooglopende ruzie tussen de Heerlense gereformeerde predikant en kerkeraad enerzijds en schout Quartier anderzijds in 1710 bijvoorbeeld werd bijgelegd in een speciale bijeenkomst met de beide commissarissen-deciseurs in Aken. Dit betekent dat het archief van de commissarissen-deciseurs te Maastricht ook een bron is voor onze kennis van de dorpen en schepenbanken in Staats-Overmaas.

In de bijdrage van W.M. Lindemann over 'De rechtspraak in leenzaken bij de Staatse Raad en het Leenhof van Brabant' wordt gewezen naar een rechtzaak (1791) over de geldigheid van een boedelscheiding, waar de heerlijkheid Schaesberg in het geding is.

Tot slot noemen wij het artikel 'De verhouding tussen de Raad van Brabant en de hoofdbanken inzake de appel-rechtspraak in civiele zaken' van M.W. van Boven. Hierin wordt nadere uitleg gegeven over de complexe verhouding tussen de Overmaasse hoofdschepenbanken en de Raad van Brabant te Den Haag.

(M. van Dijk)

In de volgende afleveringen kunt U onder andere verwachten:

Een winkelinventaris met 'Koloniale waren' in 1821 te Heerlerheide

Een dichtsterlijke ode aan Heerlen uit 1899

Het mislukte pastoraat van Dionysius Penners

Pastors te Eygelshoven, 1507-1992

Jos. Gillissen (1889-1962), De voetbalkapelaan van de Mijnstreek